

Екатерина Стефанова Сотирова е родена през 1958 г. в София. Завършила е специалност „Политическа икономия“ във ВИИ „Карл Маркс“. От 1986 г. работи в катедра „Икономикс“ като преподавател. Защитила е докторска дисертация на тема: „Паричната политика на БНБ. Емпирична проверка на теорията“ през 2002 г. Чете лекции и води упражнения по дисциплините „Основи на микроикономиката“, „Основи на макроикономиката“, „Световна икономика“ и „Паричен икономикс“ пред студенти от бакалавърска и магистърска степен в УНСС и други ВУЗ. Чете лекции на английски език пред студенти от програмата „Сократ-Еразмус“. Научните ѝ интереси са в областта на паричната теория и практика, развитието на финансовото посредничество и ефектите му върху реалния сектор.

Д-р Сотирова е специализирала в Университета „Тем Вали“, в Лондонската школа по икономикс – Великобритания, Университета в гр. Лариса – Гърция, и в Агенцията за икономическо планиране – Токио, Япония.

БАНКОВАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРИЯ И ПРОЦЕСИТЕ НА ПРЕНАСОЧВАНЕ НА ПАРИЧНИТЕ РЕСУРСИ

гл.ас. д-р Екатерина Сотирова

Установяването на демократични структури в политическия живот на страната от началото на 90-те години предпостави и прехода към действащо пазарно стопанство. Това е процес, при който настъпват сериозни изменения от икономическо, социално, психологическо и др. естество, засягащи всички слоеве от населението. Той се отразява противоречиво на поведението и интересите на стопанските субекти, тъй като за 15 години действителната промяна в стопанските приоритети се оказва труден и противоречив процес, с **висока алтернативна цена**. Пропуснатите ползи, отнесени към всички социални групи и слоеве, са свързани със и произтичат от измененията във всички структури и отношения за времето от началото на 90-те години. Един синтетичен изразител в това отношение е спадането на жизнения стандарт и влошаването на благосъстоянието на преобладаващата част от населението.

Развитието на частния сектор и утвърждаването на пазарната форма на взаимодействие между стопанските субекти дава възможност за проявление на трите основни функции на пазарите – стимулираща, регулираща-разпределителна и информационна. Тези функции се реализират чрез отношенията между всички стопански звена от различните сектори на икономиката. Един интересен и малко изследван въпрос в икономическата литература е този за банковата система на страната като субект, който влияе върху процесите на разпределение и най-вече – на преразпределение на обществените ресурси. Участието на сектора **в разпре-**

делителните процеси в стопанството е чрез генерирането на доходи по линия на предлаганите услуги и чрез осигуряването на надеждни механизми при получаването и съхранението на паричните средства на бизнеса и домакинствата.

Възможностите, които системата дава за инвестиране на паричните ресурси или за разходването им на продуктовете и факторните пазари, се реализират и чрез предлагането на достоверна и актуална информация, чрез механизмите за акумулиране и пренасочване на фондове. В резултат се изравнява пределната производителност на капитала, създават се предпоставки банковата система да се превърне и във фактор на преразпределението на ресурсите, доходите и богатството. В това направление секторът може да има както стимулираща, така и ограничителна роля.

Общоприето е виждането, че държавният и местните бюджети са основни канали за преразпределение на доходите в обществото. Преразпределението чрез бюджета е насочено към коригиране на дефектите на пазарния механизъм, който не може да осигури, първо, справедливост в получаваните доходи, а от там – и в натрупаното богатство, и, второ – предлагане на обществено значими блага. В това направление банковата система има допълваща спрямо публичния сектор¹ роля, но функционирането ѝ придава специфика на тези отношения, особено ако се наблюдават реалният сектор и процесите в него, натрупването на капитал и акумулирането на богатство.

Има основания да се разглежда и относително **самостоятелно преразпределителната (пренасочваща) роля** на процесите в банковата система и то паралелно на тази на фискалната среда. В този смисъл преразпределението се третира по-широко от възприетото – от гл.т. на бюджетните функции, и включва всички механизми, субекти и институции, които засягат преориентирането на парични ресурси от едни стопански сектори и звена към други. **Целта** на настоящето изложение е изследването на онези процеси, които дават възможност да се определи **доколко ефективно банковата система на страната през различните етапи от развитието си е изпълнявала пренасочваща роля спрямо паричните ресурси на обществото към заинтересованите стопански субекти, има ли елементи на преразпределение на доходите и богатството при финансовото посредничество и как тези процеси са се отразили на състоянието и развитието на макросистемата, на макрополитиката и поведението на домакинствата.**

Използваната категория *пренасочване* отразява по-точно ролята, която финансовата и в частност банкова система изпълнява в стопанството. В съдържанието ѝ включваме разпределителни и преразпределителни процеси. Това дава възможност и да се неутрализира асоциирането ѝ само с бюджетни процеси. Процесът на пренасочване на паричните ресурси на обществото включва и преразпределителни процеси, но по-скоро той е равнозначен на т.нар. алокативна функция на пазарите. В **преразпределителните процеси** извън бюджета, които касаят доходите и богатството, ролята на банковия сектор не винаги е ясно откроена. Те често са подценявани, тъй като имат индиректен характер и не може да се

¹ Класификацията на реален, публичен, финансов и външен сектор е приета и се използва от НСИ и БНБ. Основава се на критериите и изискванията на МВФ за Общата система на разпространение на данни – GDDS, и Специалния стандарт за разпространение на данни – SDDS.

оценят еднозначно. Причините за това са както в генезиса на съвременната банкова система на страната и нейното текущо развитие и състояние, така и в провежданата макроикономическа политика, в промяната на вида и ефектите от отвореността на националната икономика, в самото развитие на пазарната икономика, което е не по-малко противоречиво и сложно за дефиниране. Много по-ясно изразена е т.нар. алокативна функция на банковата система, която веднъж акумулирала свободните парични ресурси на обществото, създава механизми и отношения по тяхното пренасочване към онези пазари и структури, които имат дефицит в текущите разходи спрямо доходите. Въпреки известната разлика, терминът пренасочване в текста е заместван от синоними като преориентиране и преразпределение. Акцентът в изследването е върху *банковата система*, която е основна структурна компонента на българския модел на финансов сектор, и държи над 92 % от активите му.

Начинът, по който банковата система предава ефекти към реалния сектор, може да се наблюдава, като се изследват функциите на системата. Те могат да се разделят на две групи от гледна точка общостопанската им роля – **първостепенни** и **второстепенни**. Към първостепенните се отнасят спестовната, кредитната, разплащателната и ликвидна функция. Относително по-второстепенни са макрополитическата, информационната, осигурителната и социалната функции.

Банковата система на всяка страна възниква и се развива от потребностите на производството и търговията и от функциите, които парите изпълняват в стопанството. Тя отразява степента на отвореност на икономиката, като се модифицира в зависимост от институционализацията на различните парични структури. Съдържа основните характеристики на паричния сектор, типични за пазарната икономика, но е обвързана и с националната икономическа специфика. Интегрирането ѝ в националното стопанство е чрез прави и обратни връзки, които тя си създава с останалите три сектора. Те могат да се систематизират като:

- доставяне на паричен материал, кредити и информация за **реалния сектор**. По този начин се съхранява богатството на фирмите и домакинствата в различни финансови инструменти и се реализира макрополитиката;

- касови (и кредитни) функции за **бюджета**; натрупване на публични спестявания; контрол и посредничество при паричните операции на държавните институции; наблюдение/административно обслужване на външния дълг на държавата; съхранение и управление на златно-валутните ѝ резерви;

- разплащания и кредити във валута; набиране на валутни депозити и други форми на **интернационализиране** на банковото дело.

В литературата по проблемите на банковата и финансовата система е общоприето², че те създават условия за икономическия растеж и имат ключова

² Камо: BECSI, Z., WANG, P., (1997), Financial Development and Growth, in *FRB of Atlanta Economic Review*, Fourth Quarter 1997, pp. 46-62; CARLIN, W., MAYER, C., (1999), Finance, Investment and Growth, in *CEPR Discussion Paper* No 2233, Sept. 1999; GERTLER, M., (1998), Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview, in *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 20, Issue 3, Part 2: Recent Developments in Macroeconomics, Aug. 1988, pp. 559-588. LEAHY, M., SCHICH, S., WEHINGER, G., PELGRIN, F., THORGEIRSSON, T., (2001), Contributions of Financial System to Growth in OECD Countries, in *OECD Working Papers*, N 280, 26 Jan 2001; LEVINE, R., (1997), Financial Development and Economic growth: Views and Agenda, in *Journal of Economic Literature*, Vol. 35, Issue 2, June 1997, pp. 688-726 и др.

роля за производителността, инвестициите, иновациите и очакванията на предприемачите. Това влияние се реализира чрез функциите, които системата изпълнява в стопанството. Традиционно те са познати като:

■ **спестовна**, осигуряваща потенциална възможност за рентабилно и ниско рисково влагане на свободните парични ресурси в обществото. **Спестителите** – като стопански субекти с излишък в текущите доходи над разходите, имат изисквания към сектора за достъпна информация и разнообразни услуги (видове вложения), които да се формират при ниски транзакционни разходи. Имплицитно присъстваща претенция на спестяващите звена е стабилност на конкретната институция и системата като цяло;

■ **кредитна**, даваща възможност на всички заинтересовани стопански субекти да участват на продуктовете и факторните пазари и да реализират инвестиционните си, потребителски и социални проекти. **Инвеститорите**, като единици с дефицит в текущите доходи над направените от тях разходи, се мотивират от съществуващата разлика в полза на очакваната печалба над равнището на реалните лихви, от състоянието на деловия цикъл, международната конюнктура, собствения си делови оптимизъм и политиката на държавата. Чрез кредитната функция се обслужват и държавни институции и фондове. Въз основа на нея банковата система изпълнява и контролни функции спрямо реалния сектор;

■ **ликвидна**, чрез която бързо и икономически достъпно се трансформират натрупаните средства в касови остатъци. При тази функция от изключително значение е степента на развитие на банковото посредничество и наличието на технически средства и възможности за своевременно доставяне на желана ликвидност;

■ **разплащателна**, основаваща се на съществуването на надеждни механизми, подпомагащи пазарните сделки и окончателно уреждащи разплащанията между стопанските субекти. От значение е скоростта при финализирането на сделките и възможността за съчетание между тази функция и кредитната, както и провежданата фискална и парична политика, влияещи върху темпа, размера и ефективността на разплащателните инструменти и процеси;

■ **осигурителна**, която предлага защита срещу различни видове риск в живота, здравето, имуществото и доходите на икономическите агенти. Значението, освен по линия на предлаганите осигурителни ефекти, е свързано и с възможностите, които имат осигурителните институции за участие на капиталовите пазари и във финансирането на дългосрочни проекти;

■ **информационна**, реализира се с помощта на цитираните по-горе функции, но има и самостоятелно стопанско значение на пазара на услуги. С високата си степен на актуалност и достоверност предлаганите консултантски услуги от финансовите звена дават възможност на потребителите, предприемачите и правителствените органи да вземат ефективни и рационални решения;

■ **макрополитическа**, свързана с икономическата политика на правителството. Банковата система е основен канал, през който минават всички важни парични потоци от/към останалите сектори в икономиката, формирани се в резултат на провеждани фискални, външнотърговски, стабилизационни или социални решения на държавата. Системата е и самостоятелен генератор на импулси, стабилизиращи цените, лихвите и финансовите пазари – чрез действията на търговските банки и по линия на паричната политика, провеждана от централната банка;

■ **социална**, доколкото системата е фактор на благосъстоянието на нацията, съдействащ за промяна (повишаване) на жизнения ѝ стандарт. Основава се на начина на изпълнение и ефектите от всички други функции. Има много голямо значение за макросистемата, което обосновава извеждането ѝ като самостоятелна функция и прецизното ѝ наблюдение. Чрез нея се изразява в най-голяма степен и преразпределителната роля на системата.

Подреждането на функциите по този начин отразява преди всичко **историческия процес** на възникването и утвърждаването им. В различните етапи на развитие на пазарното стопанство те могат да бъдат ранжирани по различни начини в зависимост от общите черти и националната специфика. Последните три функции – информационна, макроикономическа и социална, не могат безспорно и еднозначно да се подредят на последните места, доколкото елементи от тях се наблюдават и при възникването и развитието на останалите функции. В този смисъл предложеният начин на подреждане на функциите отразява и достигнатата от тях **степен на зрялост** в проявлението. В преходните икономики като българската се наблюдават всичките изброени типично парични функции. Различна е степенята, в която те се реализират, поради наличието на различни фактори, обуславящи растежа или ограничението им.

Въз основа на спецификата на наблюдавания **обект** – развитието на банковата система на страната, при отчитане на политиката на централната банка, намесата на правителството и спецификата на прехода в България, може да се изложи и защити **тезата**, че

банковият сектор е един от **значимите канали на пренасочване на паричните ресурси, доходите и богатството** в обществото, но интензитетът на тази трансмисия е колеблив до затихващ.

Времевият обхват на разработката е от началото на 90-те години до края на 2004 г.

1. ФОРМИРАНЕ, РАЗВИТИЕ И ИНТЕНЗИТЕТ НА СЪВРЕМЕННОТО БАНКОВО ПОСРЕДНИЧЕСТВО (1990-1997 г.) В БЪЛГАРИЯ

Развитието на българското стопанство от началото на прехода (реално от 1990 г.) може да се обособи в **два относително самостоятелни периода**, както от гледна точка **динамиката на стопанския цикъл**, така и във връзка с извеждането на най-радикалната, засягаща на първо място финансовия, но и силно влияеща върху останалите стопански сектори мярка – **паричния съвет**. Критерият за обособяването на периодите в определена степен е базиран на икономически процеси, но в него има и нормативни елементи; в този смисъл цикличността е и от административен (политически детерминиран) характер. Във всеки един от периодите има и специфични подпериоди, които отразяват доминирането на едни или други процеси и характеристики на макросистемата и на провежданата икономическа политика. Подреждането на функциите на банковата система е от гледна точка на тяхната стопанска значимост и влияние върху функционирането на останалите сектори. Пренасочването на ресурси при реализацията на отделните функции е наблюдавано и изведено в зависимост от: степенята, в която се проявява, и от отношенията в групите стопански субекти, чиито интереси зася-

га. Отчетен е и фактът, че то не винаги е експлицитно изразено, а присъства и се проявява паралелно чрез други процеси.

Анализът на основните стопански параметри, характеризиращи реалния сектор и паричната среда дава основания функциите на банковата система през **първия етап до м. юли 1997 г.** да се систематизират по следния начин:

1. <i>спестовна;</i>	5. <i>макрополитическа;</i>
2. <i>кредитна;</i>	6. <i>информационна;</i>
3. <i>разплащателна;</i>	7. <i>осигурителна;</i>
4. <i>ликвидна;</i>	8. <i>социална.</i>

Съображенията, допринесли за този начин на подреждане са:

Първо, наследените източници за финансово развитие на страната, водещи до финансова нестабилност и асиметричност в проявлението на основните функции³:

- неефективна структура на банковата система, концентрирана около централната банка и клоновете ѝ, съчетана с държавен монопол върху банковото дело, валутните сделки, осигурителните и инвестиционните институции;

- централно планирана система на набиране и насочване на средствата на населението и бизнеса, неразвити финансови пазари и силно администриране на краткосрочните и дългосрочни инвестиции;

- парично свръхнатрупване, високо номинално търсене, ниска степен на развитие на платежната система, скрита инфлация;

- концентрация на кредита за нефинансовия сектор в ограничен брой държавни банки, висока задлъжнялост на нефинансовите държавни предприятия към банките;

- ковите баланси, мораториум върху плащанията на външния дълг през март 1990 г.

Като цяло отбелязаната специфика в източниците на финансово развитие на страната предполага значителни усилия по пътя на пазарното преустройство на банковата система. Това, в сравнение с повечето страни от Централна и Източна Европа, я тласка към трайни неравновесия, кризисни ситуации в отделни сектори и дори системна криза. Тези процеси се съчетават неблагоприятно с

Второ, спецификата на прехода в българската икономика от началото на 90-те години, която се изразява се в:

- **незначителна структурна реформа**, в резултат на която се запазват неефективни държавни звена в икономиката, а стопанските субекти в частния сектор наред с пазарните, използват и доста извъникономически средства в дейността си. В реалния сектор като цяло има висока степен на неопределеност, изразена в непредсказуемото поведение на стопанските субекти, затихващата инвестиционна активност в бизнес сектора и тенденцията към спадане в покупките на домакинствата;

- процеса на **безконтролно и разрушително първоначално натрупване на капитал**, често граничещо с криминални действия. От държавните предприятия се източват пряко или чрез банковата система значителни средства, част от

³ Систематизирани според ЦВ. Манчев (2001), гл. IV.

които напускат за дълго страната. Формира се и обширна сива икономика, в която безнаказано се нарушават данъчните и други закони на страната;

■ **непоследователна макроикономическа политика**, без приемственост между отделните правителства, понякога граничеща с хаотични и изолирани действия. Ясно изразена е подчинеността на паричния сектор спрямо фискалния⁴. Подкрепят се лошо функциониращи държавни фирми. Провежданата социална политика може да се определи като псевдопазарна, често пъти ориентирана към извличане на политически дивиденди. Бавно се модернизират данъчната политика и механизмите на формиране и насочване на публичните разходи;

■ **политика на централната банка**, която следва тази на правителството, т.е. **фискална доминация**. Дори БНБ е склонна за сметка стабилността на банковата система (доминирана от държавни банки) да жертва стабилността на националната парична единица;

■ **нарушено равновесие между реалния и паричния сектор**, съчетано с неефективна трансмисия на парични ефекти от страна на централната банка през банковата система до звената на реалната икономика. От друга страна, реалният сектор не изпраща достатъчно стимули към паричния, напротив – генерира проблеми в него и с развитието си предпоставя кризата от 1996-1997 г.;

■ **неблагоприятно отражение на промяната във външоикономическата ориентираност на страната**, генерирано от постепенното изтегляне от пазарите на бившите съветски републики и преориентирането към Западна Европа и Балканските страни, вял прилив на чуждестранни инвестиции, влошаващ се кредитен рейтинг на държавата, отсъствие на навременна и приемлива за периода подкрепа от международни институции.

Освен посочените специфични особености на прехода към пазарно стопанство в България могат да се добавят и много други процеси и явления, от социално, психологическо и др. естество. Като цяло те дават основания да се направи изводът, че при така формираните се отношения в икономиката не може да се очакват в един относително по-дълъг период от време добре функциониращи пазари и стабилни финансови отношения. Развитието на паричния сектор е отражение на състоянието и динамиката в реалната икономика. В този смисъл то възпроизвежда някои от нейните особености и противоречия. От друга страна, и паричният сектор влияе върху реалния сектор и може да предизвика в него позитивни или негативни ефекти. Основания за подреждането на функциите на системата по предложения начин може да се търсят във:

Трето, конкретното развитие и състояние на функциите на банковата системата.

В предложения по-долу анализ е направен опит да се съчетае най-общото изложение на спецификата на дадената функция в зависимост от мястото ѝ в йерархията на функционалните характеристики на системата и същевременно да се акцентира върху това, доколко чрез тайни или явни механизми тя е довела до пренасочване на паричните ресурси, доходите и богатството в обществото. Използваният интегративен подход при анализите дава основания социалната и информационната функция и като резултат от изпълнението на основните типично

⁴ Българското стопанство почти винаги е било силно детерминирано от фискалните закони и действия.

банкови дейности, да не са обособени отделно. Коментар на елементи от тях присъства в останалата част от анализите.

1.1. Спестовна функция

След одържавяването и централизирането на банковото дело (1946-48 г.) вложителите в банките, представени първоначално от ДСК, по-късно от БИБ, от БВТБ и някои съществували по-кратко време звена, не третираат депозитите си като форма на увеличаване на богатството, а по-скоро за неговото сигурно съхранение, запазване и гаранция за бъдещи по-значими покупки. Лихвените проценти са незначителни, предлаганите финансови инструменти ограничени – работнически и детски влог в ДСК, жилищно-спестовен влог и валутен депозит, чието ползване е чрез валутни бонове, на определени места и при определени условия. В домакинствата има значителна ликвидност, причините за която са недостатъчното предлагане на потребителски блага на стоковите пазари и невъзможността тези средства да се вложат относително рентабилно в страната и зад граница.

Премахването на рестрикциите от началото на 90-години и създаването на възможности за извличане на доход от вложения в банки, съчетано с огромната ликвидност, държана в домакинствата, предизвиква **надценяване на парите** и засилен стремеж за печалба от притежанието им. При отсъствието на приемливо равнище във функционирането на паричните и капиталовите пазари, както и познания за възможностите на инвестиции чрез тях, търговските банки по естествен път се класират като най-предпочитан посредник за населението и бизнеса.

С освобождаването на повечето пазарни цени и формирането на държавни и частни търговски банки, номиналните лихви⁵ по депозитите значително се повишават над поддържаното им (планираното) равнище до 1989 г. Това привлича вложители в банковата система. Особено впечатляваща е динамиката на **срочните и валутните** депозити. Например, през 1991 г. те нарастват спрямо предшестващата 1990 г. между 513 % за срочните до над 15 000 % за валутните влогове. Създаването години наред социалистическо подценяване на възможностите на парите е заменено с тяхното надценяване като средство за натрупване и съхраняване на богатството. Това важи в най-голяма степен за валутните и срочните депозити и то почти през целия наблюдаван период – до 1995 г. В търсене на доходоносно влагане притежателите на свободни парични ресурси предизвикват **бум в спестяванията**⁶.

⁵ Фактор на този процес е и непрекъснатото покачване на основния лихвен процент като част от антиинфлационната политика на БНБ.

⁶ В табл. 1 данните за темповете на нарастване на спестявания за времето 1996-1997 г. са номинални и не отчитат високата инфлация.

Таблица 1
Динамика на спестяванията 1990-1997 г.

	1990 г.	1991 г.	1992 г.	1993 г.	1994 г.	1995 г.	1996 г.	1997 г.
Спестовни влогове,								
- относителен дял (1) %	79,99	19,66	16,04	15,44	12,23	12,48	8,10	6,56
- темп (2) %	-	-11,00	26,79	38,74	45,64	41,54	41,14	178,07
Срочни депозити								
- относителен дял %	18,85	31,88	47,20	60,55	49,39	55,15	32,36	23,26
- темп %	-	512,82	129,96	84,87	50,00	54,93	27,62	146,79
Динамика на спестяванията %								
-	-	262,26	55,34	44,11	83,89	38,76	117,50	243,32
Дял на спестяванията в БВП %								
-	49,34	61,91	64,63	60,76	61,45	53,41	60,71	20,23

1) От всички спестявания в банките.

2) Спрямо предшестващата година.

Източник: БНБ. Годишни отчети за съответните години.

Други фактори, засилващи активността сред вложителите, са търсенето на по-доходоносно и по-сигурно вложение на средствата, както и пазарната привлекателност на сравнително новите за широка част от спестителите продукти. Валутната субституция е ясно изразена за периода, с пикови значения в кризисните 1996-97 г., когато **бягството към стабилни доларови и други вложения** частично съхранява покупателната сила на лева и богатството, но много по-силен е преразпределителният резултат от тези вложения. Причината за неговото проявление е обезценката на лева и покупката на валутен депозит при нарастваща левова цена.

Преразпределителната роля на банковата система чрез спестовната ѝ функция се изразява отчетливо в динамиката на депозитите във валута. До началото на прехода валутният курс на лева към долара е силно администриран и при отсъствието на реален валутен пазар преобладаващата част от домакинствата нямат достъп до налична чужда валута и възможност да спестяват в нея. Дори и притежателите на валутни влогове с произход от трудови услуги, реализирани в други – т.нар. несоциалистически страни, са силно ограничени в начина на ползване и възможностите за покупки. Либерализирането на валутните пазари поражда засилен интерес към доларови наличности и спестявания в населението. Очакванията са за стабилизиране и увеличаване на богатството, както и за притежаването на достатъчно конвертируем паричен ресурс.

Таблица 2

Динамика на валутните депозити и валутния курс
за времето 1991-1997 г.

	1990 г.	1991 г.	1992 г.	1993 г.	1994 г.	1995 г.	1996 г.	1997 г.
Валутни депозити, млрд. лв.	5,25	30,918	32,349	43,604	128,173	150,030	600,184	2428,566
- Дял в квази парите %	19,17	42,51	28,89	24,01	38,38	32,37	59,55	70,18
- Дял в широките пари %	10,68	29,96	21,11	18,63	30,66	25,71	45,81	40,35
- Темп на промяна, предх. година = 100 %	-	488,91	4,63	34,79	193,95	17,06	300,04	304,64
Валутен курс левове за 1 USD	2,84	16,678	23,339	27,648	54,247	67,168	487,35(1)	1776,5
- Темп на промяна, предх. година = 100 %	-	487,25	39,94	18,46	96,21	23,82	625,57	326,08

(1) За 1996 и 1997 г. курсът е средномесечният за м. декември. Най-висока средна месечна стойност курсът има през м. февруари 1997 г., когато достига 2045,5 лв. за 1 USD.

Източник: БНБ, НСИ.

Преразпределителният ефект от спестовността във валута не се наблюдава експлицитно през целия период 1990-1997 г. Например една относително позитивна динамика към запазване покупателната сила на дохода и стойността на натрупаното в парична форма богатство има през 1995 г. Средно за периода 1991-1995 г. вложенията във валута, които са предимно доларови, нарастват със 148 % годишно. В този петгодишен период, въпреки понижителната динамика на икономиката като цяло, има известно оживление през 1994-95 г. и дори при сериозните сътресения на валутните пазари от 1994 г. обезценката на лева не е толкова голяма, колкото е в следващите две години. Левът поевтинява от 16,7 до 67,1 лв./долар, или с 301,79 %. Средногодишната обезценка през периода 1990-1997 г. е 133 %.

Данните в Таблица 2 обхващат само официално декларираните валутни средства, вложени в банковата система. Те не дават информация за спестените налични чуждестранни платежни средства, които по ред съображения са държани в личните трезори на гражданите и фирмите.

По времето на валутната и банковата криза от 1996-1997 г. има два основни канала, през които се създават възможности за неефективно използване, граничещо с източване на доходите и намаляване богатството на домакинствата при засилена спестовна активност от тяхна страна. Първият от тях е свързан

със затварянето на 19 търговски банки за времето 1996-97 г. Държаните в тях валутни средства са около 25 % от всички валутни депозити. Към м. декември 1997 г. депозитите във валута в тези банки вече са на стойност 177,659 млрд. лв. и съставляват 7,3 % от всички валутни депозити в банковата система.

Банковата криза, освен по линия на доларовите вложения, е фактор, допринасящ за засилване на преразпределителните процеси в стопанството чрез пряка **загуба на парични натрупвания** на населението и бизнеса. Поставянето на специален режим и затварянето на банки през 1995-1997 г. е типичен пример в това отношение. По приложената компенсационна схема, напълно покрити за сметка на бюджета са вложения до 20 хил. лева на населението и по 50% от фирмените депозити и от вложенията във валута. Затворените банки са обременени с много несъбираеми вземания както от частния сектор, така и от държавни предприятия. Раздадените кредити в голямата си част не обслужват реалния сектор. Те стават източник на незаконно обогатяване на получателите – преки или индиректни собственици на банките и представители на управляващите държавните предприятия. Схемите на източване на пари от търговските банки са много и разнообразни. Привидно законосъобразни, отпусканите кредити или са в групата на големите и вътрешни заеми, с което се нарушават съответните наредби на БНБ, или са отпуснати нецелесъобразно – на губещи предприятия. В някои случаи генератор на лоши заеми е държавната политика, която принуждава определени банки – например Стопанска банка и Минералбанк, да запазват с паричен ресурс фирми, негарантиращи елементарно равнище на ефективност.

Другият канал е основан на специфичното **принудително** спестяване – **бягството към долара**. В резултат на икономически и спекулативни фактори цената на щатската валута достига 3000 лв./долар, на германската марка – 1500 лв., по време на кризата. Само за периода 1996-1997 г. левът се обезценява с 475,83 % годишно. Този процес изпреварва значително динамиката във валутните депозити, които нарастват с 302,32 %. Процесите на силна обезценка на националната валута и стремежът на обеднените български домакинства да запазят спестяванията си, субституирайки ги със стабилни чужди платежни средства, рязко свиват размера на реално натрупаните парични ресурси и създават условия за преразпределянето им към ограничена част от обществото. Тя включва групировки и лица, които, предизвиквайки паника на валутните пазари, чрез умели спекулации се възползват от стремежа към съхраняване на спестяванията на гражданите и фирмите. В резултат на кризата част от доларовите средства се изтеглят от банковата система и по оценки на Федералната резервна система на САЩ в страната започват да циркулират около 1,2 млрд. долара в бизнеса и в домакинствата.

До пряка загуба на парични вложения води и съществуването на т.нар. **финансови пирамиди, както и на кооперативните каси (банки)**. Първите са сдружения за взаимно финансиране, например „Лайфчойс“ и подобни формирания, регистрирани по Търговския закон, които привличат вложители срещу висока лихва, и издаване на бележка за задълженията, а не сертификат за формиран депозит⁷. Първоначално се

⁷ Тъй като по Закона за банките и кредитното дело (1992 г.) тези фирми не са регистрирани като търговски банки и не могат да набират средства под формата на депозити. Вложенията в тях не се гарантират от този закон и не подлежат на контрол и наблюдение от страна на БНБ.

практикува връщане на вложението с високата лихва, но основа за по-високия доход са привлечените нови вложения. Набраният паричен ресурс не се насочва към печеливши проекти или дейности. С него, освен рефинансиране на задълженията към вложители от предшестващи периоди, се облагодетелстват създателите и управляващите тези финансови институции, получили безпринципно големи кредити при благоприятен режим на връщане, или реализирали безсмислени трансфери и несъществуващи делови проекти в страната и чужбина. По подобен начин, но регистрирани по Закона за кооперациите, действат и кооперативните каси, чиито директори и други управляващи източват ресурсите им, като най-често ги обръщат във валута и ги инвестират по изгоден за тях начин, в много случаи зад граница.

Към факторите, спомогнали за привличане на спестявания в банки, е и **лихвеният процент**. Освен пазарни сили, върху неговото равнище и динамика влияние оказват конкретната ценова политика на търговските банки и действията на централната банка. Конкуренцията в банковия сектор подтиква отделните звена към агресивно и неблагоразумно поведение при предлагането цена на депозитите. То е основано на покачване на лихвените проценти, без това да се гарантира от система за застраховане на депозитите и спазване на правилата за капиталова адекватност, рискова структура на активите и други. Така привлечените от широки слоеве на населението средства се трансформират в ненадеждни активи (предимно кредити), част от които стават необслужвани и фактически ликвидират спестяванията на домакинствата.

Рестриktivната ориентираност на монетарните действия на БНБ през целия период е базирана на покачване на основния лихвен процент (ОЛП) – цената на ломбардните и кредити. В резултат ОЛП се превръща в силен проинфлационен фактор. Това се съчетава неблагоприятно с очакванията на вложителите за по-висок номинален доход и загуба на покупателна сила на лева.

През периода номиналните лихви като цяло значително превишават равнищата от 80-години, когато те са планирани и строго регламентирани. Това привлича огромен брой вложители в системата, които практически през голямата част от периода са получавали отрицателни реални лихви, поради по-високата инфлация. Данните показват, че до 1998 г. преобладават отрицателните лихвени проценти. С това банковата система не спомага за съхраняване доходите и богатството на домакинствата. Тя съдейства за тяхното преразпределение към определени групи и слоеве от обществото, в резултат на което обеднява значителна част от населението.

Таблица 3

Номинални и реални лихвени проценти по едномесечни депозити (1), 1991-1997 г.

	1991 г.	1992 г.	1993 г.	1994 г.	1995 г.	1996 г.	1997 г.
Номинален лихвен процент	44,22(2)	3,75	3,55	4,26	2,91	6,61	3,89
Реален лихвен процент	-114,91	-1,16	-0,62	-2,34	0,59	-5,91	-8,14

(1) Средногодишно равнище.

(2) За всички депозити.

Източник: БНБ

В заключение, чрез спестовната функция **банковата система на страната допринася в значителна степен за преразпределението на доходите и богатството на обществото, с което се превръща и в един от факторите на неговото обедняване.** Ефектите от този начин на функциониране на системата са сравнително дългосрочни. Те засягат както инвестиционната активност на бизнеса, така и поведението на спестителите за времето след 1997 година. До 2001-2002 г. е много вълн растежът на вложенията в банковата система (вж. Таблица 12), особено на тези в национална валута. Причините за неблагоприятните развития и последици спрямо акумулирането на свободните парични ресурси на обществото са свързани със:

- ниското равнище на реалните доходи и незадоволителния темп на икономически растеж. Този кръг причини излизат извън обекта на разработката – банковата система, и са свързани с кризисно-депресивната фаза в икономиката, рестриктивната макроикономическа политика след 1997 г., свиването на отвореността на икономиката;

- инфлационната и кризисна памет на домакинствата и бизнеса, която генерира нежелание да се ползват финансовите услуги на официалните банкови посредници и желание да се натрупват средства извън икономическата система. При този процес не става въпрос за нелегално придобити и укривани доходи, а за ресурси, потенциално добър източник на натрупвания и инвестиции в стопанството;

- отрицателните лихвени проценти по вложенията в лева. В това отношение оценката на спестителите е по-скоро интуитивна, но вярна. Резултатът е допълнително отблъскване на ресурси извън кръгооборота на фондовете в икономиката и нарастване гела на непроизводително насочваните изземвания от доходите.

1.2. Кредитна функция

През периода 1990-1997 г. развитието на кредитната функция е противоречиво и не може да се оцени еднозначно положително или като силно негативен стопански фактор. Делът на кредитите към БВП на страната нараства и достига приемливи, от гл.т. на пазарното банкиране размери. Това означава засилване на кредитната функция и разширяване банковото посредничество. Например данните от сборните баланси на търговските банки и ДСК за кредитите към нефинансови клиенти показват колеблива динамика, но с изключение на кризисната 1997 г. средното равнище на отношението кредит/БВП е 87,34 %. През отделните години значението на този важен макроикономически показател варира. Показателна и количествеността в кредитирането, която, съпоставена с понижителната тенденция в икономиката, действа като дестабилизиращ и проинфлационен фактор. Освен подчертано преразпределителните ефекти спрямо доходите и богатството, реализираната по този начин кредитна функция играе по-ниско ефективна роля спрямо пренасочването на фондове в стопанството.

Таблица 4

Отношение на кредитите за нефинансовия сектор към БВП, %

	1990 г.	1991 г.	1992 г.	1993 г.	1994 г.	1995 г.	1996 г.	1997 г.
Кредит/БВП	111,91	86,53	62,41	104,16	80,58	52,69	100,24	12,5

Източник: БНБ.

В резултат на рестрикциите и състоянието на икономиката като цяло през 1997 г. банките провеждат политика на ограничаване на кредитните операции. Това свежда дела на отпуснатите кредити за нефинансови институции до 24 % в активите им. Но, като цяло през наблюдавания период може да се говори за **кредитен бум**. След 1990 г. прекомерното кредитиране – при свиване в деловата активност, реструктуриране на икономиката и появата на много рискови заемополучатели, е един от най-сериозните **канални за преразпределение и източване** на натрупаното по времето на социализма национално богатство. Схемата на тези процеси е общоизвестна – отпускат се кредити на държавни и частни фирми. Тяхното обслужване се забавя или спира. Централната банка рефинансира търговските банки, а бюджетът приема плащанията на държавните фирми като свой дълг и ги урежда. Това води до натрупване на големи просрочия, необслужвани и лоши кредити и затваряне на банки, чиито задължения натоварват бюджета.

За периода 1991-1997 г. **динамиката на растежа на вътрешния кредит** за бюджета и за държавните предприятия е впечатляваща. Тя възлиза средногодишно на 143 % (1991-1997 г.) за бюджета и на 78,3 % при държавните предприятия. Банките през периода могат най-общо да се класифицират като ресурсни и кредитори. Към първата група спадат ДСК, Булбанк и ОББ. Те мобилизират големи спестявания от населението, но средствата си насочват към междубанковия пазар, подпомагайки централната банка. Практически активни кредитори на бизнеса и домакинствата са останалите, относително по-малки банки. Отпуснатите от тях кредити попадат в групата на лошите и необслужвани вземания, поради това, че са насочени към неблагоприятни клиенти, лица и фирми, свързани с акционерите, които формират т.нар. вътрешни и големи кредити.

Дълговото финансиране на бюджетните дефицити е пряк проинфлационен фактор. В българската икономика то допринася за наличието на хиперинфлационна вълна в началото на 1997 г. В подобна насока действа и кризата в банковата система, опитът за преодоляване на негативите от която в значителна степен натоварва бюджета и подхранва силните проинфлационни импулси в икономиката. Към 1998 г. практически фалирани са 19 банки, и в системата остават 24 български държавни и частни институции и 10 чуждестранни звена.

Таблица 5

Темпове на растеж на вътрешния кредит за периода 1991-1997 г., (1) в %

	1991 г.	1992 г.	1993 г.	1994 г.	1995 г.	1996 г.	1997 г.
Кредити за бюджета	400	99	107	53	7	215	136
Кредити за нефинансови държавни предприятия	125	34	37	29	-35	187	171

(1) Спрямо предшестващата година.

Източник: БНБ, НСИ.

Кредитната функция на банковата система не спомага за ефективното преназначаване на паричните ресурси на обществото. Тя допринася за преразпределение на доходите и богатството чрез безотговорното отпускане на кредити и занижения контрол върху банковите длъжници. Показателна е повишителната тен-

денция в съмнителните и безнадеждни кредити⁸ за времето 1995 – юли 1997 г. При оценката им БНБ прилага критерия срок на просрочия и оценка на длъжника. Например към съмнителните вземания от група А се отнасят такива, за които има основания да се счита, че длъжникът не е стабилен във финансово отношение и просрочието е до 30 дни. Съмнителните вземания от група Б са такива, които имат до 90 дни просрочия и очаквания, че длъжникът практически не може да ги покрие изцяло. Безнадеждни са вземанията с просрочия над 90 дни и обявен в несъстоятелност длъжник.

Друг аргумент, потвърждаващ тезата, че и **гържавната политика е неадекватна** – вместо да се инициират процеси на търсене на отговорност от получателите на банков ресурс и санкционирането им при доказване на вина, гържавните институции предприемат мерки срещу кредиторите. Това е скрит начин за гържавно протезиране на лица, фирми и групировки, който се оказва изключително вреден за развитието на пазарните отношения в страната. Дефинирането и извеждането на светло на действия или бездействия на недобросъвестни гържавни служители се оказва трудно и за съдебната система, и за икономическите анализи, тъй като няма достатъчно достоверна, официална информация. Оставайки впечатление за безнаказаност, особено при големи финансови машинации, този начин на поведение на гържавните институции стимулира развитието на различни нелегални дейности, които също са фактори на преразпределението на доходите в обществото.

Таблица 6

Видове кредити (1), за времето 1995 – юни 1997 г. в %

Период	XII. 1995 г.			XII. 1996 г.			VI. 1997 г.		
	I група	II група	III група	I група	II група	III група	I група	II група	III група
Редовни кредити	51,65	52,34	11,16	43,07	40,86	0,97	42,44	10,99	2,59
Съмнителни – група А	41,15	31,87	85,31	29,00	42,68	76,78	36,13	79,34	86,55
Съмнителни – група Б	0,61	5,94	3,53	19,53	2,89	5,19	13,49	3,81	1,95
Безнадеждни кредити	6,58	9,85	0,00	8,40	13,57	17,05	7,94	5,86	8,92
Общо (2)	99,99	100	100	100	100	99,99	100	100	100,01
Големи кредити/капиталова база	197	117	308	193	350	121	109	578	151

(1) В първа група влизат седем големи гържавни банки, във втора 17 банки с частен капитал (малки банки), а в трета – банките с чуждестранен акционерен капитал. Не са включени банките в процедура на несъстоятелност.

(2) Тъй като данните в колоните са въз основа официалната информация на БНБ някои суми не са точно 100.

Източник: БНБ

⁸ Според Наредба № 9, обн., ДВ, бр. 64, 27.VII.1993 г.

Кредитната функция на банковата система за времето 1990 – юни 1997 г. се проявява противоречиво спрямо възможностите за трансформацията на спестяванията в инвестиции. В допълнение тя дестимулира деловата активност на добросъвестните предприемачи, подпомага полуофициалното преразпределение на обществените ресурси и извеждането им по различни канали извън потоците в стопанската система на страната.

1.3. Специфика в проявлението на останалите функции на банковата система

Разплащателна функция

Наследената разплащателна система от времето на централно планираната икономика е изключително бавна, неефективна и на ниско техническо равнище. През периода 1990 – 1991 г. разплащанията между банките се уреждат от „Банксервиз“, междубанкова акционерна фирма, която с помощта на 28 регионални изчислителни центрове извършва клиринг за участниците в системата. Времето за окончателно уреждане варира от 24 часа до неопределен брой дни, доколкото част от сделките се уреждат с пощенски преводи. Ползваната техника от „Банксервиз“ и от клиентите ѝ е остаряла и непроизводителна. Това предпоставя ниска ефективност и контрол върху разплащанията, както и забавяне на стопанските обороти. Но делът на закъснените плащания е 2,8 % (1991 г.), което не е особено тревожен резултат.

Централната банка декларира намерения (1990-1991 г.) за централизиране на разплащанията, но реално предприема мерки през 1992 г. Създадена е Комисия по унификация и банкови стандарти и е приета Наредба за плащанията. Всички банки и техните клонове са включени в системата БИСЕРА. Тя приема касовите потоци и урежда разплащанията между банките, при регламентирани правила за разплащания в брой, за откриване, водене и закриване на сметки, ред на плащания, безкасови плащания и др. От 5.10.1992 г. е въведена функциониращата и до днес система на сетълмент в БНБ – синхронизираща плащанията и въвеждаща принципа плащанията да се инициират единствено от платеца – кредитен трансфер⁹. При осъществяване на плащанията се допуска краткосрочно използване на средства от минималните задължителни резерви. Забавените плащания (над 24 часа) спадат на 0,8 % (1992 г.) и 0,18 % (1993 г.).

Периодът 1990-1994 г. може да се оцени като време, когато се формира съвременната разплащателна система на страната. Изпълнението на тази функция от банковата система е на добро равнище, въпреки че на един вход на платежната система се падат 11 300 жители, при показатели 742 за Белгия и 2330 за САЩ. Показател, който мери доколко ефективна е системата, е отношението годишен

⁹ За разлика от чекиращите се сметки (преобладаващи в САЩ, Великобритания и др. страни), при които инициатор на плащанията е бенефициента – дебитен трансфер. При тази система се гарантират паричните вземания на фирмите и лицата, успели да реализират продукция. В българската практика се гарантира банката с наличие на средства по сметката на платеца, и тогава се трансферира сума на неговия доставчик, успешно реализирал бизнес дейност.

размер на трансферите/БВП. За България то е 3 – 2,5 пъти (1993-1994 г.), при 190 пъти за Швейцария и 90 пъти за Франция.

Проблеми в разплащанията (чакащи плащания) за пръв път се набелязват през 1995 г., особено по отношение връзките на 19 проблемни банки с останалите звена в сектора. Те се задълбочават по време на кризата 1996-1997 г.. Практиката да се забавят разплащанията между банките от една страна пречи на инвестиционната активност на бизнеса, от друга подпомага процесите на формиране и разрастване на т.нар. „сива икономика“, затруднява бюджетната дисциплина, отразява се неблагоприятно върху формирането и получаването на доходите в домакинствата, с което подтиска активността им на продуктовете пазари. Нарушаването на приетите 72 часа за окончателно уреждане на сделките засяга преди всичко фирмите-получатели на плащанията, но се отразява негативно и върху деловите отношения и доброто име на фирмите-платци.

Влошеното изпълнение на разплащателната функция е отражение на проблемите с ликвидността и платежоспособността, която имат банките. Въпреки предприетите рестрикции и оздравителни планове от страна на централната банка (1995 – 1996 г.), функцията показва сериозно изместване към плащания в налични пари, извън банките – официалният платежен оборот спрямо БВП спада на 1,7 пъти през 1996 г. Разплащанията в налични пари избягват фискалните задължения, могат да се реализират в желана валута, и не генерират санкции относно произхода на парите. В този смисъл разстройството на разплащателната функция е резултат от функционирането на банковата система, но то се превръща и във фактор за нейната дестабилизация, и за развитието на неофициални плащания, които е трудно да се измерят и докажат, но резултират в очевидно засилен преразпределителен елемент.

Ликвидна функция

Нормалното осигуряване на ликвидност за клиентите зависи от собствения капитал, наличието на достатъчно ликвидни активи, и от вида пасиви, натрупани в банковите институции. За състоянието на банковата ликвидност може да се съди по динамиката на редица показатели като рефинансирането от БНБ, капиталовата адекватност, вида собствени активи и пасиви на банките.

Рефинансирането е част от възможните начини на въздействие на централната банка върху състоянието и поведението на търговските банки. През целия наблюдаван период то нараства и през 1996 г. взема заплашителни за стабилността на цените и стопанството размери. Политиката на централната банка да запази стабилността на финансовата система влиза в противоречие с най-приемливата крайна цел на паричната ѝ политика – ценовата стабилност.

Таблица 7

Динамика на рефинансирането от БНБ 1991-1996 г.

	1991 г.	1992 г.	1993 г.	1994 г.	1995 г.	1996 г.
Рефинансиране, млрд. лв.	18,87	14,11	15,7	28,56	20,17	62,34

Източник: БНБ.

Докаато за времето 1991-1992 г. доминират необезпечените кредити по линия на рефинансирането на търговските банки, през следващия период преобладават ломбардните кредити. Поради невъзможността да се решат ликвидните проблеми на банките само с ресурс от БНБ, тя инициира и организира търгове за депозити на междубанков пазар, на който е и основен доставчик с над 50 % дял.

Причините за необосновано голямото рефинансиране са и във вида провеждана макрополитика – **фискалната доминация**, характеризираща връзката БНБ – правителство през целия наблюдаван период. Централната банка е принуждавана от правителството да поддържа губещи гържавни банки с ликвидни проблеми. През 1993-1994 г. БНБ рефинансира във валута банки с проблеми на валутните пазари. Друг пример в това отношение е необезпеченото рефинансиране на Стопанска банка и Минералбанк. През 1995 г. БНБ отпуска 11,4 млрд. необезпечени кредити в лв., при общ размер на рефинансирането за сектора – 20,171 млрд. лв. Целта на операцията е да не се допусне срив в разплащателната система и затихване на ликвидните функции на банките. Финансовото министерство трансформира в ДЦК задължения към БНБ на двете споменати банки в размер на 36 млрд. лв. През 1996 г. БНБ рефинансира 13 търговски банки на общата сума от 62,34 млрд. лв., при условие, че по-късно за 11 от тези банки е установила неплатежоспособност и е поискала процедура за обявяване в несъстоятелност.

Решаването на проблемите с ликвидността чрез рефинансиране не е най-добрият вариант за стабилизиране на финансовия сектор и особено динамиката на цените. Средства от БНБ, ДСК, ОББ и Булбанк отиват за банки, които са формирали обширен портфейл от лоши кредити и не могат да функционират нормално. Вместо да рационализират поведението си и повишат ефективността от пласирането на ресурса, търговските банки продължават да „изливат“ пари в стопанството, без да искат сериозни обосновки и да следят коректното погасяване на заемите. В резултат в стопанството се формира надвиснала ликвидност, водеща до нарастващо номинално парично търсене и действия повишително на цените. В това отношение силно проинфлационно и преразпределително въздействие имат и преките кредити от БНБ за правителството, също решаващи проблеми с ликвидността в стопанството, породени от касов дефицит в гържавния бюджет. През 1996 г. правителството ползва краткосрочни кредити от БНБ за 118 млрд. лв. и дългосрочни – за 115 млрд. лв.¹⁰

Проблемите с ликвидността на банките са отражение и на формирането на неадекватна капиталова структура. Практически през периода се влошава показателят за капиталова адекватност, като има подпериоди на отрицателни значения за някои институции, при минимални норми 4 % на първичния капитал и 8 % на капиталовата база – според приетите 1987 г. стандарти в Базел. Например, за 1995 г. данните за общата капиталова адекватност (при отчитане на недостига от законови провизии) в края на периода са отрицателни, без да се взема предвид състоянието на Булбанк и някои новолицензирани банки¹¹ Недостигът на капитал в системата е 116 млрд. лв. до равнището, при което биха се изпълнили Базелските изисквания. Подобни, но не така драстични, са резултатите и за 1996 г. поради

¹⁰ 20-годишни, с 5 годишен гратисен период.

¹¹ БНБ, Годишен отчет, 1995, с. 97.

смяна в методиката на отчитане на някои от параметрите на капиталовата адекватност.

Фактор на ликвидността са активите, притежавани от банковите институции. Незагатено отразено в това отношение имат натрупаните необслужвани кредити от частни и гържавни фирми, които пречат на нормалната банкова дейност. За да се даде прецизна оценка на състоянието на банковата ликвидност, която от своя страна е в основата на ликвидната функция на системата, в практиката се прилага система от коефициенти¹². Най-често използвани от тях през периода са

- Високоликвидни активи/обща сума на депозитите, конкретизирани във:
 - ✓ Касова наличност/Депозити;
 - ✓ Резерви в централната банка/Депозити.
- Касова ликвидност/Краткосрочни активи;
- Високоликвидни активи/Краткотрайни активи.

Таблица 8

Ликвидност на търговските банки, 1990-1993 г.

Показател	1990 г.	1991 г.	1992 г.	1993 г.
Левови парични средства/Депозити, в %	4,2	5	18,7	12,8

Източник: БНБ.

Нарастващият размер на паричните средства – касова наличност плюс депозитите в други банки, и резерви в БНБ спрямо депозитите е показател за активиране на ликвидната функция от една страна, и нарастване на вложенията по резервни сметки, от друга страна. Проблемът е в това, доколко тази нарастваща ликвидност е съответстващата на паричното търсене, и не генерира ли и негативи към деловата активност на бизнеса и покупките на домакинствата.

През целия период – до 1997 г. изпълнението на ликвидната функция е незадоволително. Това е обективно обусловено от наследените видове банкови услуги и относително трудната им и скъпа модернизация в технически и технологичен план. От друга страна, то се провокира и от неадекватна капиталова политика, лоши кредити, необосновано рефинансиране от БНБ. Запазването на статуквото от обширни кешови плащания извън банките е резултат и от разрастването на нелегалните сделки, опитите да се укривят доходи и данъци, вида първоначално натрупване на капитали със съмнителен произход, незаинтересоваността на съдебната система от тези процеси и отсъствието на реален институционален контрол и санкции.

Макрополитическа функция

На макроикономическо равнище банковата система влияе **пряко** – чрез политиката, която централната банка провежда, и относително **опосредствано** – като канал, през който преминават ефектите от останалите видове политика. В този

¹² Въведени с Наредба № 11 от 1993 г.

смисъл паричният сектор е средата, чрез която се предават и реализират ефектите от действията на институциите. Той е и източникът на позитивни или негативни сигнали от останалите стопански сектори към изпълнителната, законодателната и съдебната власт, т.е. на ориентири за бъдещите насоки в прилаганите рестрикции или стимули.

През периода 1990-1997 г. БНБ има възможности и провежда парична политика, която е преобладаващо рестриктивна, антиинфлационна по замисъл, насоченост и форма, но не и като практическа реализация. Формално е от дискреционен тип. Избраният паричен режим не е основан на експлицитно зададена номинална котва, която би внесла яснота и предсказуемост в действията на централната банка. Банковата система с някои свои действия се противопоставя на основателните рестрикции от страна на централната банка и правителството, и фактически през 1996 – началото 1997 г. принуждава макрополитиката да „догонва“ кризата в нея и да се опитва да смекчи неблагоприятните последици, вместо да я неутрализира при зараждането ѝ. Безсилието на институциите е породено и от незаинтересоваността на субективния фактор (чиновническият апарат на средно и най-високо равнище), с което се дава възможност на отделни негови представители да натрупат средства за сметка на общественото богатство. Валутната политика е основана на режима на плаващ валутен курс с елементи на управление (мръсно плаване). В резултат на непрецизирани интервенции на БНБ се изчерпва валутният резерв на страната, предизвиква се силна обезценка на лева и се провокира неговото обезценяване.

Фискалната политика определено доминира над паричната. Класически аргумент в това отношение е прякото кредитиране на бюджета за решаване на проблемите с нарастващия дефицит и недостига на приходи от данъци, мита и държавни собствениности. Търговските банки, преобладаващата част от които са държавни, са принуждавани да кредитират недове функциониращи фирми, или такива, които не обслужват задълженията си. Покриването на т.нар. квазифискални дефицити в крайна сметка опира до централната банка, която рефинансирайки търговските банки, налива ликвидност в стопанството. Пример в това отношение е спецификата в уреждането на дълга на държавните предприятия към Стопанска банка и Минералбанк. В средата на 1994 г. финансовото министерство емитира 25 годишни държавни валутни облигации на стойност 1808 млн. щ. дол. Половината от тях, притежание на двете банки, изпитващи проблеми, са заменени с дългосрочни левови облигации в средата на 1995 г., и те от своя страна са изкупени от БНБ. Така в паричния сектор се влива ресурс, с което се ограничават процесите на рационализиране поведението на всички банки, в т.ч. и в двете споменати институции.

Посочените елементи от провежданата парична и фискална политика имат **силно проинфлационно въздействие**. В значителна степен инфлацията в България до 1997 г. се проявява като **парично обусловен феномен**¹³. Динамиката на паричната маса и база са провокирани в значителна степен от финансирането на фискалните и квазифискалните дефицити, в резултат на което нарастват инфлационната данъчна ставка и инфлационният данък за времето 1991-1998 г.

¹³ Вж. Ралева (4).

Таблица 9

Макроикономически характеристики от инфлацията 1991 – 1998 г., %

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Реален темп на растеж на БВП	-8,4	-7,3	-1,5	1,8	2,9	-10,1	-7,0	3,5
Инфлация	473,9	79,5	63,2	121,9	33,1	310,8	578,6	1,0
Динамика на М-3 (широки пари)	124,8	42,1	47,62	78,6	39,6	124,5	25,3	9,6
Валутен курс лев/долар	16,7	23,3	27,7	54,2	67,1	193,1	1676,5	1760,4
Инфлационна данъчна ставка ¹⁴	82,6	44,3	39,0	54,9	24,6	75,7	84,6	1,6
Инфлационен данък/БВП	12,2	6,6	4,0	5,3	1,8	10,6	10,5	0,2

Източник: НСИ; БНБ.

Данните от таблицата дават основания за извода, че съдействайки за провеждането на макроикономическата политика, поведението на банковата система на страната се превръща в сериозен проинфлационен фактор. Това е предизвикало допълнително засилване на **превръщането на доходите** и богатството на обществото и обедняване на значителна част от него. Въздействието на системата чрез генерираните инфлационни вълни има както макро-, така и микроикономически измерения – чрез нееднородната динамика на растеж на относителните цени, отрицателните лихвени проценти, покачващите се данъчни задължения и свиващите се реални доходи на домакинствата, част от които ефекти са коментирани и при конкретните функции на системата.

Останалите функции на финансовата система присъстват в една или друга степен по-горе в анализите. Някои допълнения към това са:

■ **Информационна функция.** В информационно отношение наред с постигнатите успехи, банковата система, вкл. БНБ, играят ролята на дезинформиращи структури, подвеждащи стопанските субекти (напр. чрез високи номинални лихви по вложенията, твърде атрактивни условия по някои кредити, действия на валутните пазари и др.). С това системата насочва свободните парични ресурси към незначителни или спекулативни начинания, и допринася за влошаване благосъстоянието на нацията като цяло. Показателна е и склонността на търговските банки да дезинформират централната банка, която отчита добри резултати формално, а реално в сектора се набелязват и акумулират значителни негативи.

¹⁴ Изчислена като данък върху държането на парични баланси по формулата $I\text{TR} = (\pi / 100 + \pi) \cdot 100$, където ITR е инфлационната данъчна ставка, π инфлацията, изчислена въз основа на Индекса на потребителските цени.

Самата централна банка не е прозрачна в действията си, относително ниска е степенята на отчетност пред по-широката част от икономическата публика. Това намалява доверието в нейните действия и дискредитира политиката ѝ.

■ **Осигурителна функция.** Основания за критично отношение спрямо осигурителната функция дават:

- ✓ слабото развитие на мрежата за финансова сигурност; Отсъствието на действена система за депозитно застраховане експлицира в натоварването на държавния бюджет с плащания, които имат пряк проинфлационен ефект;
- ✓ слабата активност на централната банка, която с непремерените си действия и опита да замени ценовата стабилност в страната с финансова, излива ресурси в сектора, подхранващи инфлацията и подпомагащи преразпределителните процеси в обществото;
- ✓ в осигурителния бизнес влизат и „застрахователи“, използващи извъникономическа принуда. Това като цяло дискредитира финансовата система, и поставя под въпрос доверието в банките като институции, гарантиращи сигурност и рентабилност на вложенията;
- ✓ ресурсите, набрани в резултат на предлаганите услуги, биват влагани в краткосрочни инструменти в страната или зад граница, с което ограничават инвестиционната активност на бизнеса.

■ **Социална функция.** Анализът по-горе е основание за заключението, че и в социалната сфера, обхващаща процесите на формиране и преразпределение на доходите и богатството, установяването и поддържането на жизнения стандарт и други, банковата система е водела по-скоро до негативни ефекти, с което е допринесла за:

- ✓ обедняване на населението, по линия на ниските реални доходи, загубата на спестявания, източването на ресурсите на обществото чрез неоправдани бюджетни разходи, влошаване системата на социално осигуряване и подпомагане;
- ✓ твърде бързо и често незаконосъобразно акумулиране на значими капиталови маси в малка част от гражданите на страната, изнасянето им зад граница или участието в приватизационни и други бизнес сделки със съмнителни параметри;
- ✓ силно социално разслоение и емиграционни процеси, водещи до изключително негативно отражение на пазарите на труда и възможностите на страната да генерира икономически растеж, основан на инвестиции и иновации;
- ✓ свиване на потребителската активност и намаляване възможностите за реализация в рамките на националното стопанство, дестимулиране на заинтересовани от бизнес в страната предприемачи, намаляване на заетостта и доходите в засегнатите сектори.

Разбира се, връзката между социалната и банковата система е двупосочна. Състоянието и развитията в социалната среда предопределят и някои специфики в банковия сектор. Резултатът от тези от тези процеси е забавяне на скоростта на прехода към пазарна икономика. Относително бавно и трудно се преодолява рецесионният разрыв в brutния продукт и доходите за времето след 1990 г.

2. ПАРИЧНИЯТ СЪВЕТ И СЪЩЕСТВЕНАТА ПРОМЯНА ВЪВ ФУНКЦИИТЕ НА БАНКОВАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРИЯ

След въвеждането на **паричен съвет** като строга, дисциплинираща паричното предлагане и банките мярка, във функциите на банковата система настъпват **съществени изменения**. Те са както от гледна точка погредеността им, така и в съдържателно отношение. Причините са не само в конкретното въздействие на паричния съвет, но и в промените на стопанската конюнктура, в провежданата чрез бюджета квазипарична политика и във връзките с останалата част от света.

Най-общо функциите на системата могат да се подредят като:

1. <i>макрополитическа;</i>	5. <i>спестовна;</i>
2. <i>разплащателна;</i>	6. <i>информационна;</i>
3. <i>ликвидна;</i>	7. <i>осигурителна;</i>
4. <i>кредитна;</i>	8. <i>социална.</i>

Основания за този нов начин на представяне на функциите на финансовата система дават следните събития:

Първо, преодоляване негативите, генерирани в системата през първия период и предпазване от причините, довели до кризисното разрушение на сектора и икономиката. Паричният съвет е монетарен режим основан на строго фиксиран валутен курс, водещ до силни ограничения за финансовата среда и макросистемата. Рестрикциите засягат възможностите на централната банка да използва инструментите на паричната политика, с изключение на задължителните минимални резерви. Това дисциплинира търговските банки, засилва ролята на междубанковия пазар, води до разумна кредитна политика и свежда до минимум рисковете в бизнеса. Ограничава се достъпът на правителството до кредити от БНБ, при наличието на значителен валутен резерв без проблеми се реализират плащанията по външния дълг.

Второ, промяна в макросредата. Паричният съвет предпоставя доминиране на друг вид политика – фискалната. Той влияе стабилизиращо на цените, с което се успокояват инфлационните очаквания, засилва се доверието в банките и правителството. Това благоприятства постепенното излизане на българската икономика от кризата и доближаване до равнището на производство от 1989 г., с което тя преодолява в значителна степен рецесионния разрив, съществувал 15 години в нея.¹⁵ От установяването на точни и ясни задължения за банките и останалите институции се благоприятстват връзките паричен-реален сектор, което намира израз във:

■ постепенно разширяване на депозитната база на банките и кредитния им капацитет и активиране на паричните и капиталовите пазари;

¹⁵ По оценки на експерти от АИАП и НСИ, най-значителното изоставане на реално създаденото производство спрямо възможностите на икономиката е над 30% за времето 1996/1997 г. Приемането на 1989 г. за базова, даваща потенциалното производство, е доста условно и може да се критикува, доколкото в самата 89-та тенденцията в производството не е повишителна. Но тя е последната година преди прехода, когато икономиката на страната работи сравнително добре, използвайки голямата част от производствения си капацитет.

- засилване кредитната функция на системата, което стимулира инвестиционната активност на бизнеса и разширяването на потребителските покупки на дълготрайни блага;

- позитивна промяна в останалите функции на системата.

Трето, промяна във външноикономическата среда и ориентираност на България. Процесите на изменение в стопанско-търговските връзки с останалата част на света са особено добре изразени след въвеждането на паричния съвет и излизането на страната от кризата. Те се изразяват във:

- **разширяване на връзките с МВФ и Световната банка** по линия на специализирани споразумения за подкрепа на платежния баланс или достъп до специализирани фондове за развитие на отделни сектори и дейности. В резултат се променя външната задлъжнялост на страната, която се ориентира към официални кредитори.

- Стартиране на **процедури по присъединяване към Европейския съюз**. При изпълнението на критериите по споразуменията от Маастрихт и Копенхаген икономиката на страната настъпват съществени изменения, които в голямата си част са позитивни като резултат – в средносрочен и по-дълъг период, но оценени краткосрочно водят до значителни алтернативни разходи на микро- и макроикономическо равнище.

- **Приток на чуждестранни инвестиции**, които основно се генерират от приватизационни сделки, но спомагат за запазване и развитие на гадени производства и стимулират финансовото посредничество. По-вяли са т.нар. “инвестиции на зелено”, които практически най-съществено допринасят за разширяването на производството, заетостта и доходите и тласкат икономиката към подем.

Във връзка с тази промяна в основните характеристики и връзки на макросистемата **изменения** настъпват и във функциите на банковия сектор. Те могат да се систематизират по следния начин:

2.1. Макрополитическа функция

Паричният съвет в България е много близо до пълен отказ от активна парична политика. Той свежда функциите на БНБ до надзорно-емисионни. Търговските банки са силно ограничени при решаването на ликвидни проблеми чрез рефинансиране от централната банка. Законът за БНБ предвижда отпускането на краткосрочни обезпечени заеми на банките при условие, че Банковото управление има депозит в Емисионно и че в страната съществува опасност от системна криза¹⁶ – ситуацията системен риск. Не се провеждат и операции на откритите парични пазари.

Единственият инструмент, запазен от БНБ е налагането на задължителни минимални резерви на банките и определянето на правилата по поддържането им. Използването на този инструмент в България в условията на паричен съвет минава през два периода. Първият от тях – юли 1997-2004 г. е времето, в което коефициентът е понижен от 11 на 8 % (2000 г.), след което са премахнати резервните изисквания за срочни депозити над 2 години и е разширена базата им за отчитане – с включване на 60% от касовата наличност в банките (2001 г.). Като цяло

¹⁶ Закон за БНБ, чл. 33.

тези стимулиращи мерки се отразяват благоприятно върху системата, не застрашават стабилността на паричния съвет и подпомагат възстановителните процеси в страната.

Вторият период започва през 2004 г. От началото на 2004 г. БНБ непрекъснато анонсира рестриктивни намерения и неколккратно предприема мерки по промяна в коефициента и начина на изчислението на резервите. През септември 2004 г. върху дългосрочните депозити е наложена резервна норма от 4 %, а от 2005 г. са изравнени изискуемите резерви за всички вложения – на 8 %. На 24 февруари 2005 г. Управителният съвет въвежда нови правила за банките, които наподобяват тавани за кредитите, но не са толкова ограничителни, колкото тях.

Въвеждането на паричния съвет има изключително благоприятен стопански резултат по отношение на цените. Инфлационният темп спада рязко и в страната се постига реална ценова стабилност. Това влияе успокояващо върху инфлационните очаквания на бизнеса и домакинствата, давайки възможност на парите и пазарите нормално да изпълняват всичките си макро- и микроикономически функции.

БНБ не определя, а анонсира основния лихвен процент, който до 1 февруари 2005 г. е постигнатата доходност на аукционите за тримесечни съкровищни бонове. Това дава основания в икономическата литература да се използва категорията „квзипарична политика“, правена от правителството. ОЛП играе ролята на реферативен процент, определящ цената на един от най-евтините и ниско рискови ресурси в стопанството. Политиката на правителството при неговото формиране е да влияе чрез размера на предлаганите ДЦК, който се поддържа на едно относително постоянно равнище, и при покачване се търсене на тези т.нар. „вторични“ резерви от банките, расте цената им, а спада доходността. Ниската основна лихва благоприятства обслужването на вътрешния държавен дълг, но влияе позитивно и върху постепенното снижаване на пазарните лихви и доближаването им до равнището в Еврозоната. Този процес е твърде бавен в България и зависи от множество други фактори.

След 1.ІІ.2005 г. основният лихвен процент е средната аритметична месечна величина на индекса ЛЕОНИА¹⁷ – отразяващ еднокдневните сделки с необезпечени депозити на междубанковия пазар в страната. Определянето му по този начин е пазарно обосновано. На междубанковия пазар овърнайт (24 часа) се търгува най-евтиния и сравнително ниско рисков актив, който дава възможност на банките да решават текущо проблеми с недостатъчната или свръхликвидност, която имат. Така и ОЛП престава да бъде дирижиран от правителството и да изпълнява фискални функции.

В макроикономически план въвеждането на паричния съвет и последвалото го дисциплиниране на частните и публичните финанси подпомага значително обслужването на външния дълг. По договореност с МВФ от началото на 90-те години БНБ е получател и дължник на отпусканите от фонда кредити за сметка на покупката на СПТ, които тя предостава по решения на Управителния си съвет на правителството. Това са т.нар. траншовете по сключваните стабилизационни и други договори с МВФ. Централната банка обслужва погасяването на външния дълг на страната, привеждайки средногодишно около 1 млрд. долара от валутния

¹⁷ Lev OverNight Index Average.

резерв¹⁸. Коректното изпълнение на плащанията се отразява благоприятно върху кредитния рейтинг на страната, което благоприятства и достъпа на български банки и фирми до европейските и световни заемни пазари.

2.2. Разплащателна функция

В следствие на дисциплината в частните и публичните финанси банковата система **изпълнява почти без проблем разплащателни функции**, които непрекъснато се развиват и обновяват. Това резултира в създаването на благоприятна среда за финализирането на сделките на частния бизнес, за събираемостта на дълговете и данъците. През м.юни 2003 г. е въведена системата RINGS (RTGS)¹⁹, даваща възможност за окончателни брутни разплащания между банките в реално време и съвместима с аналогичната европейска система TARGET.

Проблем при разплащанията създава наличието на множество сделки, при които се плаща в налични пари, без ползването на банкови преводи. В това направление има ограничение за фирмите, регистрирани по ДДС, които практически трябва да докладват и реализират през банковата система всяка сделка за над 5000 лв., защото трябва да внасят по банков път ДДС над 1000 лв. В резултат, през 2003 г. банковата система е спечелила от комисионни за разплащания и такси по обслужване на кредити 270,7 млн. лв. – втората по значение сума след доходите от лихви по кредити. През 2004 г. се обсъжда и вероятно през 2006 г. ще се приеме предложение на финансовото министерство за забрана на плащания над 3000 лв. в брой. Целта е да се ограничат сделките в „сивата икономика“ и да се улесни достъпа на фискалните власти до допълнителна информация за доходите на по-широк кръг стопански субекти. От гл.т. разплащателната функция на системата – това ще я натовари с допълнителни преводи, но е вероятно да благоприятства макроикономическата и ликвидна функции, както и да повиши доходите на сектора от преводи.

В разплащанията на стопанските субекти и на домакинствата в последните няколко години започват да участват и притежаваните от тях дебитни карти. Това е позитивен процес както по отношение паричното търсене и предлагане, така и реализацията в сектора на търговията на дребно. Проблем създават все още високите разходи за инсталиране на съответни устройства в повечето търговски обекти на дребно. Разплащания чрез POS-терминал предлагат големите вериги супермаркети – Метро²⁰, Билла и др.

Таблица 10

Картови разплащания в стопанството 2003-2004 г.

	2003 г.	2004 г.	%-промяна
	1	2	3
Брой АТМ-устройства, обслужвани от БОРИКА	1222	1753	43,5
Общ брой инсталирани POS-терминали	3754	6837	82,1

¹⁸ За 2004 г. българската държава е издължила 1,3 млрд. евро.

¹⁹ Real Time Interbank Gross-Settlement System.

²⁰ Но налага такса за превода, с която се оскъпява сделката като цяло.

Продължение

	1	2	3
Общ брой карти, емитирани от БОРИКА, хил.	2411	3480	44,4
Общ брой сделки, обслужвани от БОРИКА, хил. бр.	42006	60504	44,0
Общ брой сделки, млн.лв.	3630	5048	39,0

Източник: БНБ, Икономически преглед, февруари 2004, с. 25.

Присъединяването на страната към ЕС налага постепенно модернизиране и адаптиране на националната платежна система към европейската. Това засяга освен „РИНГС“ и системите за междубанкови плащания „Бисера“, за електронни бюджетни трансфери „СЕБРА“ и за операции с дебитни и кредитни карти „Борика“. Нормалното изпълнение на разплащателната функция, отсъствието на чакани плащания и проблеми с осигуряването на средства за окончателно уреждане на отношенията между фирмите в стопанството дават основания да се направи изводът, че чрез тази функция банковата среда постепенно се доближава и успешно изпълнява европейските стандарти. Действащите до момента нормативни актове²¹ са обединени от единен Закон за плащанията (Закон за паричните преводи, електронните платежни инструменти и платежните системи, влязъл сила през септември 2005 г.), изцяло отговарящ на европейските изисквания.

Анализът на разплащателната функция дава основания за извода, че тя нормално обслужва процесите на пренасочване на паричните ресурси на обществото, като чрез стабилните и непрекъснато обновяващите се механизми дава възможност за бързо и икономично окончателно уреждане плащанията в стопанството. При тази функция не се наблюдават негативни преразпределителни процеси спрямо доходите и богатството на обществото, което е допълнително основание да се отчете позитивната ѝ стопанска роля. Разплащателната функция допълва и подпомага процесите на ремонтизация на българската икономика, на стабилизиране на националната парична единица в основната ѝ функция – на средство за обръщение, и на паричната сфера на страната като цяло.

2.3. Ликвидна функция

В резултат на паричния съвет ликвидността на банковата система е на желаното от правителството, бизнеса и домакинствата равнище. Стимулира се междубанковия пазар на свободни парични ресурси. Централната банка, гарантирайки лева с валутните си резерви и поддържайки правилата за минимални резерви, също допринася за наличието на необходимата ликвидност. Принос към тази функция е развитието на картовите плащания на доходи, като постепенно те допълват разплащателната и кредитната функция на системата.

Закриването на регионалните каси (клонове) на БНБ в Бургас, Русе и Враца налага на банковите институции сами да транспортират банкноти и монети. Това дава възможност на някои банки да организират предлагането на услуга по т.нар.

²¹ Наредби на БНБ – № 3 за плащанията, № 14 за презграничните преводи, № 16 – за плащанията с банкови карти и чл. 11 от Валутния закон.

„инкасо“. Първа в този бизнес се ориентира Банка ДСК, която през 2003 г. създава „ДСК – ТрансСекюрити“, и успешно обслужва и други институции. Подобни звена имат ОББ, БУЛБАНК и други банки.

Показател за доброто изпълнение на ликвидната функция е нарасналият обем на сделките през „БИСЕРА“ – системата за разплащания между банките, подгържана от фирмата „Банксервиз“. За 2004 г. през нея са извършени плащания за 52 млрд. лв., които са с 20 % повече от предшестващата година и като дял от БВП са 150 %. Основна част от тях – 31 млрд. лв. са сделки между граждани и фирми, а останалите 21 млрд. лв. – по бюджетни сметки.

Банките се включват активно и в приемането на парични трансфери от работещите зад граница българи. Това става чрез преки банкови преводи по сметки, или по линия на участието им в системата „Мъни грам“. Размерът на официалните едностранни трансфери има ясно изразена повишителна динамика след 2000 г., когато влиза в действие новият валутен закон. Според статистиката на БНБ за времето 2000-2004 г. едностранните трансфери от чужбина са се увеличили около 3 пъти – от 300 млн. евро на 800 млн. евро Тъй като част от парите се носят в налични или се пращат с пощенски запис, реалната сума на тези преводи вероятно е над 1 млрд. евро за последната година. Очакваното либерализиране на трудовите потоци след 2007 г. вероятно ще активира участието и на частни фирми, които според новия Закон за плащанията имат правото да осигуряват ликвидност в стопанството въз основа загранични и вътрешни трансфери. Конкурентният натиск върху банковия сектор ще се отрази благоприятно върху цената на преводите и ще стимулира официалното транслиране на парични ресурси.

Въпреки доброто решаване на проблемите с ликвидността, има изключения, които засягат преди всичко банките. Например, в началото на месеца, при уреждане на отношенията с централната банка по минималните изискуеми резерви нараства търсенето на ликвидност на банковия пазар и съответно лихвата на него. Практиката към 10 число на месеца да се внасят осигурителните вноски от работодателите също води до увеличено търсене на паричен ресурс. На межубанковия пазар лихвата се покачва рязко спрямо равнищата между 2-5 % годишно, достигайки и 40 % на годишна база. Средата на м.април 2003 г. на левовия пазар в страната се проявява най-сериозната кризисна ситуация на недостиг на ресурс. Министерството на финансите реагира, изкупувайки ценни книжа за 25 млн. лв. при около 11 % средна доходност. Като причина за кризата се сочи лошо управление и прогнозиране на паричните потоци от банките и от самото министерство. Срещу това БНБ реагира, като облекчава достъпа до сметките в евро на банките – юни 2003 г. В това направление действа и въвеждането на системата RINGS.

Общата оценка за начина на изпълнение и ефектите от ликвидната функция е положителна. Тя действително спомага за сравнително бързото и безпроблемно решаване на въпросите с необходимите парични ресурси на бизнеса и населението. Добрите показатели на банковата система за ликвидност са гаранция, че и в кратко и средносрочен период ликвидната функция ще подпомага нормалното интегриране и функциониране на паричния сектор в стопанството. Не може да се изолират и наблюдават елементи на преразпределение на доходите на населението и бизнеса, доколкото системата функционира без проблеми и налаганите такси и комисионни не са необосновано високи.

2.4. Кредитна функция

Въпреки по-ниското място в класацията, тази функция на системата се стабилизира и постепенно започва да играе ролята си на **фактор на растежа**. В първите години след въвеждането на паричния съвет кредитната активност на търговските банки е сравнително слаба. Причините за това са в намаления кредитен капацитет на системата²² и ограниченото предлагане на кредити (вероятно проявление на т.нар. ситуация credit crunch²³), консервативната политика на търговските банки²⁴ и относително предпазливото търсене на кредити от страна на бизнеса и домакинствата. До 2000 г. значителен дял в активите на банките имат чуждестранните им вложения, след което те започват да намаляват, а освободените ресурси да се използват за потребителски и инвестиционни кредити. Това е отражение на **засилено търсене на кредити от домакинствата и бизнеса**, и промяна в кредитната политика на банките. Тази тенденция продължава и през следващите години и е повод за различни, често противоречиви коментари. Активизирането на банките на кредитните пазари в последните години (2002-2004 г.) може да се обясни със **засилената конкуренция** между тях за доходно влагане на привлечените средства и със снижениния риск от инвестиции в българската икономика.

Таблица 11

Динамика на кредитното посредничество (1), 1998 – 2003 г., в %

	1998 г.	1999 г.	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.
Темп на промяна, %	64,61	30,74	25,66	37,13	45,73	46,74	47,77
Дял в активите на банките	24,28	29,17	30,95	33,87	41,15	55,74	56
Дял в БВП	8,55	10,53	11,84	13,95	18,63	27,26	36,7

(1) Въз основа информацията от сборния баланс на търговските банки, статия „Предоставени кредити на нефинансови институции и други клиенти“.

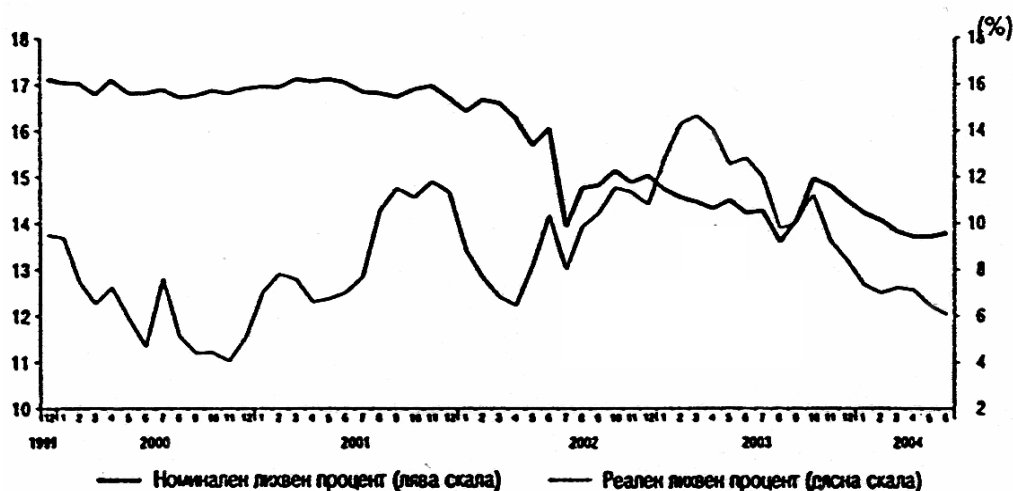
Източник: БНБ.

Значително намалява спрямо предшестващия период размерът на необслужваните и лоши кредити. Кредитният портфейл на банките запазва доброто си качество. Размерът на редовните кредити в цялата банкова система към края на 2002 г. е 94,47 %, а към края на 2003 г. – 94,05 %. Разраства се **потребителското и жилищно заемане**, с което се активират покупките на дълготрайни предмети за потребление, и се стимулира, макар и бавно, националното производство на по-широк кръг стоки и услуги.

²² Сп. К. Христов и М. Михайлов (2001) това е основната причина за ниският дял на кредитите в процент от БВП. Кредитният капацитет на системата е определен като общата сума на пасивите плюс неразпределената печалба и редуцирана с размера на задължителните резерви, наличните пари в касите на банките и собственият им капитал. В „Кредитна активност на търговските банки и рационаране на кредитния пазар в България“, БНБ. Дискусийни материали, № 23, Декември 2001 г.

²³ Хипотеза за недостатъчно предлагане на кредит.

²⁴ Вж. СОТИРОВА, Е., (2001) Консервативното банкиране, в „Банки Инвестиции Пари“, кн. 2, 3 и 4.

Източник: БНБ.

Графика 1. Номинален и реален лихвен процент по кредитите за домакинствата

Особено активни на пазара на потребителски кредити са големите банки. Ниските реални доходи на преобладаващата част от българските домакинства и нуждата от парични ресурси за покупка, поддръжка и ремонт на жилището, за отглеждане и образование на децата, за здравеопазване и др. битови нужди засилват търсенето на кредити. Малките банки предпочитат корпоративни клиенти, с които имат относително традиционни и стабилни връзки.

Кредитите все още се отпускат при сравнително по-високо, спрямо страните с резервната валута лихвено равнище – 8-10 и повече процента, в зависимост матуритета, риска и обезпеченията. Причините са комплексни, свързани с рисковия фон в страната, размера на инвестиционните начинания, отсъствието на държавни гаранции и пр. Но, като цяло чрез кредитите банковата система значително обслужва икономическия растеж – вътрешните потребителски и инвестиционни покупки са основен фактор на нарастването на БВП. В резултат, банковата система спомага процесите на възстановяване и стабилизиране на доходите, стандарта и богатството на страната.

В **противовес** на това действат някои конкретни фактори като:

- практиката при предсрочно погасяване на заема, клиентът да плати комисионна. Така търговската банка свежда до минимум възможностите на клиентите да погасят дълга си с по-евтин кредит. Стремелът към запазване на печалбата от страна на банките демотивира кредитополучателите, и действа преразпределително върху доходите им;

- въведените от БНБ под влияние препоръките на МВФ от 2004 г. ограничения върху банките чрез задължителните резерви. Измененията в Наредба № 21 са в допускане увеличение на средствата по резервните сметки на банките в БНБ при определени условия. Най-общо те се свеждат до следното:

- Ръстът на отпуснатите кредити не трябва да надхвърля 6 % за едно тримесечие, 12 % – за две поредни тримесечия, 18 % – за три поредни тримесечия и 24 % за една година.

- Сумата от предоставените заеми, гаранции, поръчителства и други кредитни заместители (т.нар. забалансови активи), от една банка, намалени с размера на собствения капитал на банката, да не надхвърлят с 60 % привлечените средства от небанкови и нефинансови институции.

- При едновременно нарушаване на двете изисквания банката трябва да внася по резервната си сметка удвоения размер на превишението на кредитния ръст. Ограниченията са временни. Прилагането им започва от февруари 2005 г.²⁵, и ще действа, докато БНБ прецени, че е постигнато ограничаване *темпа на растеж на кредитите до 30 % годишно*.

Тази мярка, насочена срещу прекомерната – по оценки на МВФ и БНБ – кредитна експанзия на банките, обхваща и налагане на резерви върху кредитни линии и емитирани облигации със същия срок. В приетия по споразумението с фонда пакет от мерки²⁶ се включва и изтеглянето на всички пари на правителството и държавата от банки – около 500 млн. лв., връщането им в БНБ (те са част от фискалния резерв) и въвеждането на по-строги ограничения при отпускането на кредити.

Препоръките на МВФ за ограничаване отпускането на кредити, и най-вече потребителски, с което да се намали дефицитът по текущата сметка на платежния баланс, формирал се главно от вноса на стоки с потребителско предназначение са оправдани. Кредитната агресия би нарушила стабилността на финансовата система и чрез генериране на ликвидни, разплащателни и други проблеми на банките ще доведе до необходимост от рефинансиране и мерки, подкопаващи доверието в паричния съвет. Реална опасност за стабилността на банковата система създават и вложените в нея спекулативни капитали от частни европейски фондове. През 2003 г. те са били 160 млн. евро, а през 2004 – 325 млн. евро. Банки от Западна Европа са кредитирали българската банкова система през 2004 г. за над 1 млрд. евро, като половината от вложенията им са краткосрочни. Ликвидните средства във валута на цялата банкова система към края на 2004 г. възлизат на около 2 млрд. евро. Източник на ликвиден риск са споменатите 500 млн. евро или 25 % от валутните средства на банките, които могат да бъдат изтеглени по всяко време.

МВФ е един от основните кредитори на страната и това обяснява опасенията от прекомерните външни задължения по вноса и дефицита в текущата сметка. Динамиката на получените нови външни кредити след въвеждането на паричния съвет е:

²⁵ Но измерването на базата бе върнато един месец назад – от м. февруари, поради опитите на някои банки да натрупат кредити в последната третина на м. март.

²⁶ Приетите мерки са условията на МВФ по сключването на поредното двугодишно Предпазно споразумение с българското правителство. Договорената сума по него е 100 млн. СПТ, които ще бъдат отпуснати при сериозни проблеми в платежния баланс на страната. Цената на това е 0,5 % годишна такса – 500 хил. СПТ.

Таблица 12

Получени нови кредити и депозити, млн. щ. долара

Кредитори	1998 г.	1999 г.	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	Общо
Общ размер	966,25	1028,43	792,56	950,40	708,59	848,65	5294,88
Официални кредитори	867,15	756,90	554,88	322,13	347,92	436,10	3285,08
Международни финансови институции, в т.ч	867,15	700,11	484,61	302,13	347,92	436,10	3138,02
- МВФ	311,2	285,6	274,7	132,6	108,7	143,59	1256,48
- Световна банка	199,09	222,61	72,35	88,16	39,49	182,92	804,61
- Други институции	356,24	191,94	137,89	81,61	199,67	109,59	1076,93

Източник: IMF, БНБ.

В най-голяма степен за БНБ (и МВФ) източник на притеснения от прекомерното кредитораздаване е темпът, с който нарастват новите потребителски и жилищни кредити – средногодишно за времето 2002 – средата на 2004 г. той е около 50 %. Практиката сочи, че в страни с нововъзникващи пазари (преходни икономики) този тип кредитен бум е източник на **дисбаланси в стопанството, нарушения във банковото посредничество и финансови кризи**. Към края на 2004 г. българските банки имат отпуснати кредити, равни на привлечените под формата на депозити средства (депозитната база), а дялът на кредитите в БВП достигна 30 %. Това принуждава БНБ да предприеме допълнителни мерки за ограничаване активността на пазара на кредити и свиване на кредитния риск, въпреки, че в количествено отношение размерът на кредитното посредничество е доста под нормалните равнища за пазарните икономики – 50 и повече процента от БВП. В този смисъл провежданата парична политика, съчетана с ниския дял на заемите в БВП е възможно да доведе до конфликт на интереси между паричния и реалния сектор, а изместването на банките от кредитните пазари намалява посредническата им функция и възможностите им да генерират печалби.

Ограничаването на банковите кредити за потребители първо ще засегне онази част от дребния и среден бизнес, която взема потребителски кредит за инвестиционни цели. Това ще се отрази на покупките на самите домакинства, чиято интензивност ще намалее при покачване на лихвите и обезпеченията. От това е вероятно да стагнира пазарът на жилища и да падне цената им. При което фирмите и домакинствата, вече закупили жилища и инвестирали в тази недвижимост, ще извлекат капиталова загуба.

Темп на годишен прираст, %

Източник: БНБ.

Графика 2. Жилищни кредити

Конкуренти на банките за отделни сегменти на паричните и капиталовите пазари стават и други финансови звена, атакуващи и банковите активи и пасиви. Например инвестиционните посредници, които активират дейността си на борсата, особено след въвеждането на системата COBOS²⁷ (2003 г.), даваща възможност за директен достъп до търговската система на борсата. Опитите за намаляване активността на банките на пазара на потребителски кредити засилва интересите към него на други финансови посредници – финансови къщи, кредитни кооперации и лизингови компании. Особено агресивни са лизинговите компании. Те доминират на пазарите на нови и стари (до 3 години) автомобили. Практиката е закупената на лизинг кола да става собственост на клиента при окончателното погасяване на дълга. При прекратяване на вноските, лизинговата фирма не връща размера на погасената част и присвоява обекта на сделката. Тази съществена разлика с банковите (ипотечни) кредити прави по-рисково участието на домакинствата и малките фирми на тези пазари. Кредитни институции като ОББ, БУЛБАНК, ХЕБРОСБАНК, ЕВРОБАНК, ДСК и други вече навлизат със собствени лизингови компании на този пазар. За разлика от другите финансови посредници, при които ефективната лихва достига до 20 %, при банковите лизингови компании тя е в границите на 10 %.

Друго изместване на кредитните функции на системата има към външни кредитори. Външният дълг на българските частни фирми расте със засилени темпове в последните години. През 2004 г. фирмите са получили 3,1 млрд. евро, с което нетният дълг на частния сектор се е увеличил от 3,7 млрд. на 5,96 млрд. евро. В него се включват и кредитните линии на българските търговски банки, получени от частни банки, ЕБВР, Европейската инвестиционна банка, Международната финансова корпорация, Европейския инвестиционен фонд и Банката за развитие към съвета на Европа. Получаването на пряк кредит е привилегия на големите

²⁷ Client Order-book System.

частни фирми с чуждо участие – „Мобилтел“, БТК и други. Те получават вътрешнофирмени инвестиционни заеми. Обслужването на тези задължения е изтичане на валута от страната и води до влошаване на платежния баланс.

За времето след въвеждането на паричния съвет постепенно се стабилизира и засилва ролята на кредитната функция на банковата система като фактор на пренасочването на паричните ресурси в стопанството и чрез контрола върху дължниците – на ефективното им ползване. Тя не обслужва процесите на преразпределение на доходите и богатството на домакинствата. Следователно паричният съвет, чрез дисциплиниращите си ефекти, се отразява позитивно на победението и функциите на банките, които съсредоточават дейността си върху типично парични дейности, от които получават основната част от печалбата.

2.5. Спасителна функция

Тя е относително по-вяла спрямо кредитната функция като цяло и през периода, при съпоставянето ѝ със състоянието на спестяванията до 1998 г. Темпът на нарастване на спестяванията се колебае, но средното му значение за периода е едва 18 %. Като дял в източниците на средства за банките **депозитите запазват водещата си роля**, при леко снижаване на равнището. Твърде малко е относителното им тегло в БВП, което се отразява неблагоприятно върху възможностите на инвестициите и покупките на дългосрочни предмети за потребление чрез заети средства. Тази негативна последица от ограничените национални спестявания банките преодоляват със средства, които ползват от външни източници. Благоприятна предпоставка за това е чуждият капитал в системата, който притежава около 90 % от капитала на банките.

Таблица 13

Динамика на спестяванията след 1997 г.

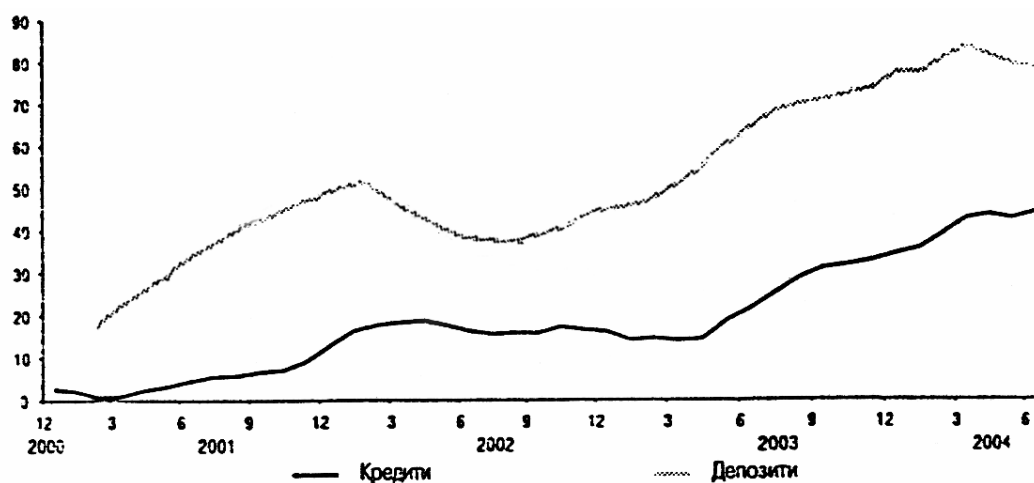
	1998 г.	1999 г.	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.
Темп на нарастване, %	7,91	10,88	16,88	35,24	16,18	19,11	38,05
Дял в банковите пасиви, %	64,96	66,53	65,66	70,85	68,63	69,98	67,29
Дял в БВП, %	22,87	22,98	23,90	29,11	31,07	35,09	44,03

Източник: БНБ. Годишни отчети за съответните години.

Причините за специфичните развията в сферата на спестяванията са много и разнообразни. По произход те са вътрешни (национални) и външни. Имат и обективно обусловен и субективен характер. Включват:

На **първо място**, ниската скорост на **възстановяване на доверието в лева** и банковата система. Банковата и валутна криза от 1996-97 г. многократно обезцени лева и причини на преобладаващата част от гребните спестители загуби, които те все още трудно компенсират. Продължава да действа, макар и затихващо, феноменът „инфлационна памет“ на вложителите, дори и в последните години инфлационният фон да е по-скоро умерен, а валутният курс – строго фиксиран. С поведението си като спестители домакинствата и бизнесът изразяват **недоверие към институциите** – правителство и централна банка, и предпочи-

мат налични пари да изпълняват функции като разплащателно средство и средство за натрупване на богатството (дохода). Това поведение на стопанските субекти има голяма рационалност, породена не само от адаптивността към предшестващото развитие във финансовата система, но и от очакваните негативи в процесите на присъединяване към ЕС. От началото на 2002 г. се наблюдава процес на нарастване на срочните левови депозити, паралелно на които се движи и нарастването на кредитите за домакинствата. Тази еднопосочност в движението е отражение на очакванията за подобряване на икономическата среда, нарастване на доходите и възможности за натрупване на по-голям дял на богатството.

Източник: БНБ.

Графика 3. Изменение на срочните левови депозити и кредитите за домакинствата на годишна база, %

Второ, по спестяванията субектите продължават да получават сравнително **ниска доходност**, реалните значения на която са **отрицателни**. По-ниските лихвени проценти по вложенията демотивират заинтересованите субекти, които търсят алтернативи или запазват слаба заинтересованост към банковите услуги. Доказателство за ниската рентабилност на спестяванията в банки са реалните лихвени проценти по едномесечни депозити, които в по-голямата част от периода са отрицателни.

Таблица 14

Лихвени проценти по едномесечни левови депозити (1), %

	1998 г.	1999 г.	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.
Номинални лихвени проценти	3,04	3,26	3,04	3,06	2,76	2,88
Реални лихвени проценти	2,06	-2,72	-7,52	-1,70	-1,02	-2,61

(1) Равнището на лихвените проценти е акумулираното през м. декември, спрямо м. януари на същата година.

Източник: БНБ.

Отрицателните реални лихвени проценти продължават да подкрепят, макар и в ограничени размери, **преразпределителната роля** на банковата система спрямо доходите и богатството на населението. Те имат негативно отражение и върху процесите на ефективно пренасочване на паричните ресурси на обществото и формирането на достатъчно евтини, с национален произход източници за инвестиции.

Трето, една обща причина за незадоволителното равнище на спестяванията в страната са **ниските доходи**. Въпреки, че равнището на номинални средства на голяма част от населението постепенно се покачва, все още нарастването отива за текущи покупки на български или вносни стоки. В посока на ограничаване банковите спестявания влияе и провежданата **рестриктивна макроикономическа политика**. Нарастването на реалното данъчно бреме²⁸ намалява **разполагаемия доход** на домакинствата, който е основен източник на текущи спестявания. Фискалните рестрикции водят и до наличието на голяма ликвидност – левова и в чужда валута, която се намира в населението и бизнеса и е отражение на **ниските оценки за действието на принципа на изгодата от данъчното облагане**.

Четвърто, търговските банки срещат **нарастваща конкуренция** в привличането на свободните парични ресурси на обществото. Алтернативна форма на дългосрочни спестявания, появила се в последните години, е пенсионното осигуряване. Вложенията на осигуряваните лица могат да бъдат насочени в доброволни, професионални или универсални пенсионни фондове. В края на 2004 г. лицензираните пенсионни дружества управляват активи²⁹ в размер над 650 млн. лв., от които постигнатата годишна брутна доходност е около 11 %, а нетната – 9 %. Сред тях лидери са ПОК „Доверие“ и ХОД „Алианс България“, които държат 70 % от пазара. С активирането на пенсионните спестявания се създават предпоставки за намаляване значението на банковата среда като основен фактор, мобилизиращ временно свободните парични средства на по-широки кръгове от населението. Този процес има две основни измерения. От позицията на търговските банки – конкуренцията им налага (и текущо това става) да подобрят вида и диверсифицират номенклатурата на предлагани спестовни инструменти, да покачат нетния доход от вложения в тях, да започнат предлагането на смесени застрахователно-спестовни продукти. Това би довело до покачване разходите на банките за маркетинг, реклама, управление и др., съпътстващи навлизането в нови пазарни ниши. От гл.т. интересите на притежателите на свободен паричен ресурс се разширяват алтернативите за доходоносно и по-сигурно влагане, което благоприятства нарастването на доходите и богатството им.

2.6. Други функции на финансовата система

Както и в предишния период, изпълнението на информационната, осигурителната и социалната функция на банковата система може да се наблюдава през всички анализирани по-горе процеси. Общото впечатление е, че информационната и осигурителната функция нормално обслужват процесите на алокация на паричните ресурси в стопанството, като подпомагат и бизнеса и домакинствата във взема-

²⁸ В резултат на покачването на местните данъци и такси, социалните осигуровки и др., засилване събираемостта на косвените данъци.

²⁹ Към края на 2003 г. делът на тези активи в БВП на страната е 1,46 %.

нето на решения, реализирането им и получаването на задоволителни печалби. Не може да се дефинира и измери влиянието в насока преразпределение на доходите и богатството, което се отразява позитивно върху оценките, мотивите и формираните въз основа на тях очаквания на стопанските субекти за нормализиране на банковото посредничество и възможностите за извличане на позитивни ефекти от неговите услуги. В социално отношение банковата система запазва неутрална до стабилизираща роля, с което тя практически става част от предпоставките за нарастване благосъстоянието на нацията. Конкретното проявление на цитираните по-году функции е доказателство за тези предварителни обобщения:

Информационната функция на финансовата система като цяло запазва шестото си място. Степента на прозрачност в действията на централната банка се покачва. Паричният съвет предпоставя и висока степен на отчетност в банковия сектор. За здравето на системата косвени индикатори са сравнително редките намеси със санкциониращ характер на управление „Банков надзор“, оценките на експертите от МВФ и европейски институции. В стопанските субекти се засилва доверието в банковата система и централната банка. Израз на това е нарастването на депозитите и то в лева в български банки и засиленото търсене на кредитни услуги от български финансови институции.

По отношение информацията, предоставяна на клиентите, особено на домакинствата, взимащи потребителски и жилищни кредити, и на малки фирми, има и някои факти, които не подпомагат информационната функция на банковата система, а в известна степен намаляват силата на влиянието ѝ. Пример в това отношение е недостатъчната информация за това, какви такси и комисионни ще трябва да плаща заемателят при разрастващата се кредитната експанзия на банките на кредитните пазари. В резултат ефективната лихва се оказва значително над договорената (номинална) по дълга, което влияе негативно върху отношението на инвеститорите към банковата среда като източник на средства. Непрозрачността във взаимоотношенията с гребните клиенти, в т.ч. и малки фирми, наложи на Асоциацията на търговските банки да разработи и предложи Етичен кодекс (2004 г.), в който се обръща специално внимание на изчерпателността и коректността на информацията.

Осигурителната функция в рамките на банковата система има ясно изразена тенденция към нарастване. Част от банките вече функционират като холдинги, в рамките на които имат големи застрахователни компании – „Алианц“, „ДЗИ“ и други, което дава възможност да предлагат на клиентите си по депозитите допълнително (безплатно) застраховане. Друга част от положителните развития в системата е начинът на функциониране на системата за финансова сигурност – чрез създаването на специализирани звена – Фондове за гарантиране депозитите в банките, и вложенията в осигурителни институции. Достижение на банковата система е засилената сигурност на депозитите на граждани и фирми. Застраховането на депозитите в страната е формирано в значителна степен по европейски образец. Създаденият Фонд за гарантиране влоговете в банки (1998 г.) от 12 април 2005 г. повиши пълното покритие на депозити във фалирали банки от 15 на 25 хил. лева, с тенденция в края на 2006 г. защитеният размер да достигне 20 хил. евро (39 200 лв.).

Тези развития се съчетават неблагоприятно с отсъствието на интерес към инвестиционни и други делови начинания у осигурителните дружества, съчетани с

присъствие на капиталовите пазари. От една страна, финансовата система се благоприятства от прехвърлянето на осигурително бреме върху най-широки слоеве от населението и работодателите, но парите, набрани по различни видове доброволни или задължителни осигуровки, се влагат зад граница или в краткосрочни ефекти (банкови депозити), което практически **прехвърля** средствата на домакинствата в активна възраст освен към пенсионери, нетрудоспособни и към държавни институции и служители или към задгранични контрагенти на финансовата система.

Социалната функция на банковата система е все още не добре изразена. Като цяло банковата система подкрепя **в незначителна степен** повишаването на жизнения стандарт и благосъстоянието на българските домакинства. Тя има по-скоро **пасивна роля**, като страничен наблюдател, който се включва само тогава, когато има гарантирана печалба. Но това, което е очевидно след въвеждането на паричния съвет, е, че системата в много по-малка степен съдейства на процесите на разрушаване богатството на нацията и подпомагане на изнасянето му зад граница³⁰, като не пречи на действителното натрупване на капитали и на потребителската и инвестиционната активност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът за начина, по който банковата система на страната е изпълнявала успешно основната си функция – да съдейства на процесите на пренасочване на паричните ресурси в стопанството е тясно свързан и с перспективите и проблемите, които поражда интегрирането на сектора в европейското финансово пространство. Цялостното развитие на българската икономика в последните години е силно повлияно от предприєдинителните процедури и процеси, които активно се осъществяват в страната. Присъединяването на банковата система на страната към европейската в определена степен изпреварва постигнатото в реалния и публичния сектор. Една от основните причини за това е навлизането на чужд, предимно европейски капитал в нея и интегрирането ѝ по този естествен начин към европейските финансови структури.

Вносът на чужд капитал в банковата система има няколко позитивни следствия за функционирането на сектора. Първото от тях е свързано с подобряване на банковото посредничество. То се основава на количествените и качествени изменения в системата. В разширената клонова мрежа банкните клиентите могат да получат специализирани информационни услуги, дебитни и кредитни карти с различни платежни възможности, застраховки, съпътстващи депозитите, банкови гаранции и др. Това засилва конкуренцията в банковата среда и значително подобрява качеството на обслужване.

Второ следствие от засиленото интегриране на банковата система в тази на ЕС е постепенният процес на спадане на лихвените проценти по кредитите. Това се отразява понижително на лихвените маржове, които според финансови експерти са спаднали от 10-14 % (до 2002 г.) на 5-7 % текущо. И както в повечето

³⁰ По-скоро чуждият капитал „дойде“ във банковата система на страната, купувайки почти всички добре работещи банки, създавайки свои финансови звена в т.ч. и холдинги, и действайки стабилизиращо на сектора и макросистемата като цяло.

страни от Централна и Източна Европа, засилват се кредитната и спестовната функция на банковата система – това показват самостоятелните изследвания на експерти от Райфайзен Централбанк Австрия, НВВ Биохим, и гр. Според тях, присъствието на чужд капитал в банковата система е **сериозна предпоставка за привличане и на други компании в страната и нарастване на прекуите инвестиции**. Европеизирането на българската банкова система подобрява и надзора върху нейните звена. В това направление действа и приемането и постепенното въвеждане на новите нормативи от Базел II, с които надзорната практика в страната по същество изпълнява и изискванията на европейската централна банка.

Освен ясно изразените ползи, които извличат и банковата система и потребителите на нейните услуги от интегрирането на сектора в европейските финансови структури, може да се набележат и някои проблеми/предизвикателства. Присъединяването на банковата система на страната към европейското парично пространство генерира и негативи за определени стопански субекти и институции. Пример в това отношение е прекомерната кредитна експанзия на търговските банки от 2003 година насам, при отсъствието на функцията кредитор от последна инстанция. Експанзията засилва кредитния и ликвиден риск в системата и създава опасност от прегряване на пазарите на дългове, жилища и други активи. В стопанството се формира огромна ликвидност, активира се и номиналното съвкупно търсене, което може да предизвика растеж на паричната маса и покачване на цените, скрита обезценка на лева и други неблагоприятни ефекти. Една от причините за кредитната активност в сектора са интересите на чуждия капитал, който намира реалните лихви по кредитите за достатъчно високи и гарантиращи печалби. Това е т.нар. „ефект на подминаването“ – в стремежа за максимизиране на доходността неразумно рязко се увеличават високо рисковите активи. Риск носи и присъствието на чужд спекулативен капитал в системата и опасността от изтеглянето му, която би поставила местните институции пред сериозни ресурсни проблеми. Подобни ситуации трябва да се очакват и в бъдеще, тъй като банковият ни пазар и левът не са защитени от външни спекулативни атаки. А те ще поставят на изпитание паричните власти и принципността в прилагането на правилата на паричния съвет.

В страната са твърде високи минималните задължителни резерви и строги изискванията по формирането и поддържането им. От 2004 г. БНБ непрекъснато променя правилата и практически покачва резервния коефициент. Очакванията са тези рестриктивни мерки да продължат. Това би влезло в конфликт с практиката на Европейската система на централните банки, които поддържат резервна норма от 2 %, и то за по-ликвидните депозити. Икономическата публика остава с впечатление, че централната банка е твърде зависима в поведението си от Международния валутен фонд³¹. Честата промяна на резервните изисквания действа срещу приетите и поддържани правила и формира известна несигурност у стопанските субекти, като крайни потребители на банковите услуги. На тях относително трудно може да се обясни защо след като в икономиката нещата се развиват положително, централната банка пречи на търговските банки да подкрепят

³¹ Въпреки благоприятните развития на отношенията с Европейския съюз – подписаният договор за присъединяване в 2007 г. (на 25 март 2005 г.).

кратко- и средносрочните перспективи на растежа в обслужване на неясно формулирани дългосрочни цели.

Процесите на финансова дезинтермедиация – преориентиране от банкови кредити към директни финансови сделки, водещи до увеличаване на небанковата задлъжнялост, са характерни и за европейските страни, и за България. Нарастването междуфирмения дълг у нас е значително по-рисково, доколкото фирмите предпочитат частни отношения, а не посредничеството на фондовата борса. Тревожен и е и фактът за нарасналия външен частен дълг на български фирми. Той е резултат от интегрирането ни в европейските пазари, но е сравнително краткосрочен по матуритет и е възможно да постави проблеми за вътрешното му рефинансиране, което да оскъпи допълнително свободните парични ресурси на обществото.

Банковото посредничество вътре в страната се разраства, но то остава концентрирано в големите градове и в регионите с относително по-висок жизнен стандарт. Това създава предпоставка част от населението да не е обхванато от адекватно предлагане на банкови услуги, и да получава достъп до по-скъпи кредити, обременени с допълнителни изисквания. В резултат се затруднява преодоляването на регионалните диспропорции и развитието на отделни дейности и отрасли – селско стопанство, животновъдство, производство на екологично чисти храни, селски туризъм, балнеолечебни услуги и други.

След въвеждането на паричния съвет в България значително нараства ефективността на банковото посредничество в страната. Чрез функциите, които изпълнява банковата система, се създават предпоставки за нормално и взаимно-изгодно пренасочване свободните парични ресурси в икономиката от спестителите към инвеститорите. В определена степен може да се твърди, че банковата система от деструктивен фактор на растежа в страната – какъвто е за времето до 1997 г., постепенно заема **конструктивни позиции** сред стопанските структури.

Във функционален аспект банковата система на страната **действа стабилизиращо и стимулиращо** върху оживителните процеси в стопанството, поведението на бизнеса и домакинствата. Това се съчетава благоприятно с **вътрешните фактори** като вида макрополитика, провеждана в държавата; финализирането в значителна степен на структурната реформа; вида приватизационни процеси и като цяло – повишителната фаза в икономиката. В това направление действат и **външни фактори**. Те се основават на връзките на страната с МВФ и Световната банка, на процесите на интегриране на България в Европейското икономическо пространство и на благоприятните ефекти от присъствието и дейността на чуждия капитал в системата.

За времето след 1997 г. силно **намалява преразпределителната функция** на банковата система. Основания за този извод дават:

- отсъствието на процеси в сектора, които да предизвикват проинфлационен растеж на цените в икономиката;
- сравнително стабилен ръст на паричната маса и стабилизирането на паричното търсене;
- затихване на валутната субституция, а от там и възможностите за формиране на спекулативни потоци, влизащи и излизащи в стопанството и засягащи инфлационните очаквания на бизнеса и домакинствата.

В заключение, интегрирането на страната ни в европейското икономическо пространство се благоприятства в значителна степен от постигнатите развития в банковия сектор. Въпреки съществуващите проблеми, като цяло националната банкова система е силно отворена към европейската и е в състояние да транслира позитивни ефекти от нея към звената на реалния сектор. Това се реализира чрез осигуряването на нормални условия за трансформирането на спестяванията в инвестиции и за подържането по този начин на макроравновесието и стимулирането на растежа на заетостта и доходите

Литература

1. МАНЧЕВ, ЦВ. (2001), Финансови кризи и реструктуриране на финансовата система – теория, национална и международна практика, дисертация, защитена 2001 г.
2. МИНАСЯН, Г., (1997 г.), Препоставки и условия за развитие на българската икономика в средата на 90-те години, в „Икономическа мисъл“, бр. 3, с. 3-23.
3. НЕНОВСКИ, Н., ХРИСТОВ, К., (2000), Изследване на парите в обръщение след въвеждането на паричния съвет в България (транзакционно търсене, натрупване, скрита икономика), в *БНБ. Дискусионни материали*, № 13, Май 2000 г.
4. РАЛЕВА, С., (2004), Парична обусловеност на инфлацията: емпирична проверка, в *Научни трудове на УНСС*, С., 2003 г., стр. 3-46.
5. СОТИРОВА, Е., (2001), Консервативното банкиране, в „*Банки Инвестиции Пари*“, кн. 2, 3 и 4.
6. ХРИСТОВ, К., МИХАЙЛОВ, М., (2001), Кредитна активност на търговските банки и рационаране на кредитния пазар в България, в *БНБ. Дискусионни материали*, № 23, Декември 2001 г.
7. BECSI, Z, WANG, P., (1997), Financial Development and Growth, in *FRB of Atlanta Economic Review*, Fourth Quarter 1997, pp. 46-62.
8. Bulgarian Financial System Stability Assessment (2002), *IMF Country Report No 02/188*, August 2002.
9. CARLIN, W., MAYER, C., (1999), Finance, Investment and Growth, in *CEPR Discussion Paper No 2233*, Sept. 1999.
10. GERTLER, M., (1998), Financial Structure and Aggregate Economic Activity: An Overview, in *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 20, Issue 3, Part 2: Recent Developments in Macroeconomics, Aug. 1988, pp. 559-588.
11. LEAHY, M., SCHICH, S., WEHINGER, G., PELGRIN, F., THORGEIRSSON, T., (2001), Contributions of Financial System to Growth in OECD Countries, in *OECD Working Papers*, N 280, 26 Jan 2001.
12. LEVINE, R., (1997), Financial Development and Economic growth: Views and Agenda, in *Journal of Economic Literature*, Vol. 35, Issue 2, June 1997, pp. 688-726 и гр.
13. MOORE, B.J., (1979), Monetary Factor, in *Guide to post Keynesian Economics*, Ed. By A. Eicher, Armonk, N.Y.
14. БНБ. Годишни отчети за съответните години, Информационни бюлетени, Икономически преглед.

15. НСИ. Основни макроикономически показатели; Статистически годишник за съответните години.
16. АИАП. Месечни бюлетини; Годишен доклад за съответните години.
17. <http://www.ecb.int>
18. <http://www.econ.bg>
19. <http://www.imf.org>

БАНКОВАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРИЯ И ПРОЦЕСИТЕ НА ПРЕНАСОЧВАНЕ НА ПАРИЧНИТЕ РЕСУРСИ

Резюме

В студията са разгледани основните проблеми на функциите, които банкова система изпълнява в стопанството и тяхното развитие в периода след началото на 90-те години. Дефинирани са два относително обособени етапа – до и след въвеждането на паричен съвет в страната. Целта на изложението е да се определи доколко ефективно банковата система е изпълнявала пренасочващата си роля през двата етапа и има ли елементи на преразпределение на доходите и богатството в резултат от финансовото посредничество.

През първия период 1990-1997 г. се наблюдават множество преразпределителни елементи. Те се основават на деформирания начин, по който се изпълняват главно спестовната и кредитна функция. Това ограничава трансформирането на спестяванията в инвестиции. След въвеждането на паричния съвет нараства ефективността в банковото дело. Това създава предпоставки за нормално и ефективно финансово посредничество. Банковата система става един от значимите фактори на икономическия растеж. С развитието и функциите си системата подпомага процесите на интеграция на българското стопанство към европейското икономическо пространство.

THE BANKING SYSTEM OF BULGARIA AND THE PROCESSES OF REDIRECTION OF MONETARY RESOURCES

Summary

In the study are examined the main problems of in the functions performed by the banking system in the economy and their development after beginning of 90's. Two separated periods are defined – before and after introduction of currency board in the country. The aim of research is to pointed out to the efficiency of banking system in performing its role of funds redirection throw two periods, and bring to, if there is, the element of redistribution of wealth and incomes – as a result of financial intermediation.

In the first period 1990-1997 a lot of elements of redistribution are observed. They are founded of the deformed way of performing mainly saving and credit functions. This restricted the transformation of savings into investments. After currency board the efficiency of banking rises. This creates the prerequisites for normal and effective financial intermediation. Bank system becomes one of the important factors of economic growth. With its development and functions the system helps to the processes of integration of Bulgarian economy to the European economic area.